

Menemen (Kubilay) Olayı Hakkında Yapılmış Çalışmalar Üzerinden Bir Değerlendirme

Büşra BİGAT AKÇA*

Özet

1929 Ekonomik Buhranının ülke içindeki yankıları başta olmak üzere, 1930 yılı çeşitli iç ve dış olayların etkisi ile iç siyasette dalgalanmaların yaşandığı önemli bir yıl olmuştur. İç ortamdaki huzursuzluğun farkında olan Gazi Mustafa Kemal, bu durumun çözümü için bir muhalefet partisi ihtiyacına dikkat çekmiş, bu doğrultuda Ali Fethi Okyar tarafından Serbest Cumhuriyet Fırkası kurulmuştur. Ancak bu deneyim, istenilen huzur ortamını oluşturamamış, dahası yeni kaoslara neden olmuştur. Bu kaos ortamında yaşanan önemli olaylardan biri de 23 Aralık 1930'da meydana gelen Menemen (Kubilay) Olayıdır. Ülkede rejimin sertleşmesine sebep olacak gelişmeleri beraberinde getiren Menemen(Kubilay) Olayı, aynı zamanda yakın tarihimizin üzerinde en çok tartışılan konularından biridir. Bu noktada olay ile ilgili aktarılan bilgiler farklılık göstermektedir. Makalede bu çelişkilerin giderilebilmesi amacıyla konuyla ilgili yapılan farklı çalışmalar konuyu ele alış şekli ve sonuçları açısından irdelenip analiz edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Menemen Olayı, İrticai İsyan, Komplo, Divan-ı Harp.

An Assesment of Researches on the Menemen (Kubilay) Event

Abstract

The year 1930 is an important year in which fluctuations in domestic politics were experienced due to the effects of various domestic and foreign events, especially the domestic repercussions of the 1929 economic depression. Being aware of the unrest in the domestic environment, Gazi Mustafa Kemal drew attention to the need for an opposition party to solve this situation, and for this purpose, Serbest Cumhuriyet Fırkası (the Free Republican Party) was established by Ali Fethi Okyar. However, this experience did not create the desired peace environment and even caused new chaos. It is the Menemen (Kubilay) Incident that brings about the developments that will come from this chaos. The Menemen (Kubilay) Incident, which brought about the developments that will cause the regime to harden in the country, has been one of the most discussed issues in our recent history. At this point, the information about the event differs. In this article different studies on the subject have been tried to be examined and analyzed in terms of the way they deal with the subject and their results in order to eliminate these differences.

Keywords: Menemen(Kubilay) Incident, Reactionary Rebellion, Complo, Court Martial.

* Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi, Doktora Öğrencisi, Orcid: 0000-0001-7552-5352, E-Posta: busra.bigat@gmail.com

Giriş

Türkiye Cumhuriyeti tarihinde Milli Mücadele dönemi olaylarına kadar uzanan pek çok tartışmalı konu vardır. Bu konular çeşitli araştırmacılar tarafından ortaya atılan iddialar çerçevesinde dönem dönem tekrar gündeme gelerek devamlılığını günümüze kadar sürdürmüştür. Mustafa Kemal'i Samsun'a ulusal direnişi başlatması için dönemin padişahı Vahdettin'in mi gönderdi? 1920-1927 arasında iki dönem olarak kurulan İstiklal Mahkemeleri'nin yapmış olduğu icraatlar, devlet ve toplum için gerekli miydi, yoksa bu mahkemeler, görevi kötüye kullanan anti-demokratik bir kurum mahiyetinde miydi? Şeyh Said İsyanı ayrılıkçı bir isyan mı; ya da irticai bir hareket miydi? Mustafa Kemal'e suikast girişimi, gerçekte subaylar komplosu muydu? Tüm bunlar farklı yorumlamalara sebep olan tartışmalı konulardan yalnızca birkaç tanesidir. Konular aynı olmasına rağmen çalışmalarda yapılan değerlendirmeler ve varılan sonuçlarda çelişkiler görülmektedir. Bu durum genellikle olaylara tek bir pencereden bakılmasından kaynaklanmıştır.

Bu makalede irdelenecek olan, Menemen (Kubilay) Olayı da halen yakın tarihin en çok tartışılan konularından biridir. 23 Aralık 1930'da İzmir'in Menemen ilçesinde gerçekleşen Menemen Olayı ile ilgili pek çok değerlendirme mevcuttur. Yapılan değerlendirmelerde bazı ayrımlar göze çarpmakta, bu da çalışmalar için bir sınıflandırma ihtiyacı doğurmaktadır. Konuyu ele alan eserler irdelendiğinde bir kesimin olayı sadece irticai bir eylem, diğer bir kesimin ise olayı açık bir provokasyon olarak kabul etmiş olduğu görülmektedir. Söz konusu eserlerde kullanılan kaynaklar değerlendirildiğinde birçok eserin objektiflikten uzak olduğu ortaya çıkmaktadır. Konu üzerine yapılan akademik çalışmalar ise olaya farklı anlamlar katmakla birlikte, irtica-komple tartışmalarını sona erdirecek mahiyette olmamıştır.

Olayın farklı açılardan değerlendirildiği üzerinde duran kayda değer akademik çalışmalardan biri, İsmail Kurtoğlu'nun *Menemen Olayı* isimli yüksek lisans tezidir. Tezde yazarın ifadesiyle; *“Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında gerçekleştirilen devrim hareketlerine karşı tepkiler ve bu tepkilerin en büyüğü olan Menemen Olayı”* resmi kaynaklar ışığında ele alınmıştır. Kurtoğlu, tezin ilk kısmında Menemen Olayı'nı konu alan çalışmaların iki ana grupta toplandığını belirtmiştir. Buna göre, ilk grup *“irtica ve Cumhuriyet'e karşı girişilmiş bir isyan olduğu düşüncesiyle yazılanlar”*, ikincisi ise *“altı esrarkeşin eseri olup Nakşibendi tarikatı büyüklerini ortadan kaldırmak için hükümetçe bir ajan tarafından düzenlenmiş irtica oyunu olduğunu kabul edenler”* tarafından yazılan eserlerdir.² Kurtoğlu ayrıca *“Menemen Olayı kuşkusuz gerici bir olaydır, ancak Menemen Olayı'nı net bir şekilde ortaya çıkarmak için olayın düşünsel ve evrensel gelişiminin yanında olayın nedenlerinin de saptanmasının gerekir”* ifadeleriyle olayın birçok açıdan araştırılmasının gerekliliği üzerinde de durmuştur. Sonuç olarak, Kurtoğlu tarafından eserlerde ikilik olduğu belirtilmişse de eserlerin dayandığı kaynaklarla ilgili herhangi bir irdelene yapılmamıştır.

- 1 Cavid Qasimov, “Türkiye'deki İstiklâl Mahkemeleri ile İlgili Rus Araştırmacılarının Akademik Değerlendirmeleri”, İstiklâl Mahkemeleri Uluslararası Sempozyumu Atam, 10 - 11 Aralık 2015, (Çev. Aylin Yavuz Akengin), Adıyaman 2015, s.2.
- 2 İsmail Kurtoğlu, *Menemen Olayı*, (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir, 2000, s.3-4.

Yine Menemen Olayı'nın iki taraflı anlatıldığını vurgulayan bir diğer çalışma Eyüp Öz'ün “Menemen Olayı ve Türkiye’de Mehdcilik” adlı tez çalışmasıdır.³ Öz, çalışmasını daha sonra kitaba dönüştürmüştür. Kitapta “Menemen Olayı’nın Oluşturduğu Hafıza ve Yorumlar” başlığı altında söz konusu ikiliği şöyle anlatmıştır;

“Kubilya’nın boğazının kesildiği yer sonsuz dek lanetli şehir olarak mahkûm oldu. Onunla birlikte Cumhuriyet’in de boğazı kesildi ve Menemen içine dönük, yasak bir hafıza geliştirdi. Mehdiyi alkışlayan kalabalıkların ve Menemen’in suskunluğuna iktidarın sesi cevap verdi, öyle bir ses ki 1930 yılından beri Cumhuriyet’in tarihsel anlatımını şekillendirdi. Öbür yandan okullarda öğretilecek tek resmi görüşü oluştururken, bu resmi tarih anlayışı söz tekeli kaybetti. Kendilerini tarihçi olarak yorumlayan bazı İslamist yazarlar bu hakkı, polemikli, yüksek tirajlı, kitaplarda kendi yorumlarını vermek için elde ettiler. Böylece birkaç otuz yıldan beri bu iki hafıza ve tarihi anlatımlar, modern Türkiye’nin politik ve sosyal çalışmalarına yakından bağlı olan Menemen Olayı’ni adlandırıyor, sınıflandırıyor, nitelendiriyor, yıkıyor ve yeniden yapıyor, kısacası ona basit bir 1930 yılını deviren bir anlam veriyor.”

İlaveten aynı yazar tarafından Menemen Olayı’nın ele alındığı bir diğer çalışma “Yasak Bir Hafızayla Yüzleşmek: Menemen Olayı İrtica mı, Komplo mu?” adlı makaledir. Öz, makalede olayın anlatımındaki taraflılığı “ister resmi görüşten, isterse muhalif yazarların kaleminden çıksın, söz konusu eserler hatalı bilgiler ve çelişkilerle doludur” sözleriyle eleştirmiştir. Eyüp Öz çalışmalarında Menemen Olayı’nı irtica-komple iddialarından farklı olarak mehdizm doktrini çerçevesinde değerlendirmiştir. Kendi ifadesiyle evrensel ölçekte okumalarla olayı aydınlatmaya çalışmış ve “*olayın komple teorileri veya irtica ile açıklanamayacak kadar değerli bir laboratuvar ve aydınlatıcı bir prizma olarak ele alınması gerektiğini*” kanısına varmıştır.⁴ Bu şekilde araştırmasını bambaşka bir boyuta taşıyan Eyüp Öz, çalışmalarında irtica komple görüşlerine yer vermişse de ortaya atılan farklı iddiaların kaynakları üzerine bir değerlendirmede bulunmamıştır.

Menemen Olayı’nın anlatımında ikilik olduğunu vurgulayan yeni bir çalışma Abdullah Taşkın tarafından hazırlanan “Türk Siyasal Hayatında Menemen Olayı” başlıklı yüksek lisans tezidir.⁵ Taşkın da tezinde olay hakkında irtica ve komple savındaki yazarların iddialarına yer vermiştir. Ancak devamında, Taşkın’ın kendi ifadesiyle “*olayın taraflı anlatımdan arındırılmış şekilde okuması*” yapılmıştır.⁶ Sonuç olarak bu çalışmada da irtica-komple savındaki yazarların iddialarına gösterdikleri dayanaklar ele alınmamıştır.

3 Eyüp Öz, Menemen Olayı ve Türkiye’de Mehdcilik, 47 Numara Yayıncılık, İstanbul, 2007, ss.178-179.

4 Eyüp Öz, “Yasak Bir Hafızayla Yüzleşmek: Menemen Olayı İrtica mı, Komplo mu?” *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, Sayı 5, 2015, s.410.

5 Abdullah Taşkın, Türk Siyasal Hayatında Menemen Olayı, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Hasan Kalyoncu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Gaziantep 2020, ss. 34-41.

6 Abdullah Taşkın, a.g.t., s.42.

Dolayısıyla bu makalede yukarıda bahsi geçen araştırmalara ek olarak Menemen Olayı'nı anlatan eserler ele alınacaktır. Makalenin diğer çalışmalardan farkı ise irtica-komple iddialarına gösterilen kaynakların doğruluk derecesinin irdelenmesi olacaktır. Araştırma sürecinde ulaşılan kaynaklardan hareketle konu ile ilgili yazılan eserlerin toplu halde ve ayrıntılarıyla irdelenmediğinin görülmesi bu araştırmayı gerekli kılmıştır. Bu kapsamda akademik çalışmaların yanı sıra, Menemen Olayı ile ilgili resmi belgeler veya arşiv belgeleri kullanılmadan yazılan, ancak bir sav iddia eden eserler de değerlendirilmiştir.

Değerlendirmeler yapılırken ortaya atılan savlar ve bunların geçerliliği elde edilen belge ve bilgiler ışığında tartışılmıştır. Çalışma sırasında TBMM Zabıt Cerideleri ile birlikte akademik olarak yazılan kitap, makale, tezler ile dönemin süreli yayınları kaynak olarak kullanılmıştır. Konuya yönelik değerlendirmeler objektif, planlı ve sistemli bir şekilde ele alınmış, olay bilimsel ilkeler etrafında ortaya konulmaya çalışılmıştır.

1. Menemen Olayı'ndan Önce Ülkenin Genel Durumu

Olaydan önce ülkenin genel durumuna kısaca değinmek olayın tüm yönleriyle değerlendirilmesi açısından faydalı olacaktır. Ulusal bağımsızlığın kazanılmasının ardından yeni hedef, modern ve laik devlet yapısını oluşturmak olmuştur. Bu hedefleri gerçekleştirmek adına izlenecek yollar aranırken zaman zaman meclis içinde fikir ayrılıkları görülmüştür.⁷ Milli Mücadele yıllarında aynı amaçlar doğrultusunda hareket eden ve daha uzlaşmacı bir tavır sergileyen Meclis üyeleri zaferden sonra belli noktalarda kutuplaşmaya başlamıştır.⁸

Askeri zaferin ardından çözülmesi gereken öncelikli sorunlardan birisi yeni Türk devletinin şekli ve yapısını belirlenmesi olmuştur. Bu kapsamda yeni düzene geçiş için önemli adımlardan biri olan Saltanatın Kaldırılması konusu aynı zamanda yapılacak barış anlaşmalarında ikilik çıkmaması için de önemli bir önlem olarak görülmüştür. Ancak bu konu meclis içinde uzun ve hararetli tartışmalara yol açmış, sonuç olarak 1 Kasım 1922'de Saltanat kaldırılmıştır. Ardından yaşanan bir diğer gelişme, 7 Aralık 1922'de Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti (A-RMHÇ)'nin değişim çalışmalarına başlanacağına duyurulması olmuştur. Buna göre cemiyet, ihtiyaçlara göre yeniden şekillenecek ve gerçek bir siyasi partiye dönüşecektir. Ancak bu fikir de cemiyetin bazı kesimlerinde tepkilere neden olmuştur.⁹

7 1921 yılı Mayıs ayında Mustafa Kemal mecliste birlik oluşturmak adına Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ni kurmuş, ancak bu durum meclis içinden ve dışından tepkilere neden olmuştur. 1921 yılının sonlarına doğru belirginleşen muhalefet, ikinci grubun kurulması ile netleşmiştir. Meclis içinde her iki grup da disiplinli bir istikrarda olamamıştır. Bunun dışında 1921 sonlarında mecliste İlimliler, Aşınlar ve Enveristler olarak kümelenmeler görülmüştür. Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi, Ulusal Direnişten Türkiye Cumhuriyeti'ne*, Bilgi Yayınevi 5B., Ankara 2017, s.257-259.

8 Eric Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İletişim Yayıncılık, 34.B. İstanbul, 2017, s.237.

9 Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 26.B., İstanbul, 2018, s.482.; Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Boğaç Babür Turna(Çev), Arkadaş Yayınla-

Bir diğer ikilik Şubat 1923'te Lozan görüşmelerinin kesintiye uğradığı günlerde görülmüş, antlaşmayla ilgili mecliste hararetle tartışmalar çıkmıştır. Mustafa Kemal Paşa, yaşanan tartışmaların muhalif grubun barış konusunu aşırılığa kaydırmasından ve basın da bu durumu körüklemesinden kaynaklandığını ifade etmiştir.¹⁰ Tüm bunlar dâhilinde, Büyük Millet Meclisi'nin artık görev yapamayacak duruma geldiğine karar verilmiştir. Bu kapsamda 1 Nisan 1923'te seçimlerin yenilenmesi kararı alınmış, 16 Nisan 1923'te de meclis kendini feshetmiştir. Bu arada daha önce kurulacağı duyurulan Halk Fırkası için girişimler de hızlanmıştır. 8 Nisan 1923'te hem eğitilmiş sınıfın hem de halkın görüşleri göz önünde bulundurularak kurulacak olan, yeni partinin dokuz ilkelik programı yayımlanmıştır. A-RMHC'den Halk Parti'sine geçiş, cemiyetin bazı şubelerinden de tepki almıştır.¹¹ 1923 Haziran ayında yapılan seçimleri ise daha çok Mustafa Kemal'in desteğini alan Halk Fırkası adayları kazanmıştır. 11 Ağustos 1923'te yeni Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) kurulmuş ve Türkiye'nin çağdaşlaşmasının hedeflendiği duyurulmuştur. Bu şekilde kurulan yeni mecliste ikinci grup varlığını koruyamamış, ancak meclis içinde muhalif hareketler görülmeye devam etmiştir.¹²

İlerleyen aylarda fikir ayrılıklarının görüldüğü bir diğer konu Cumhuriyet'in İlanı olmuştur. Yaşanan uzun tartışmaların ardından, 29 Ekim 1923'te yeni devletin yönetim biçimi belirlenmiştir. Bu kapsamda, saltanattan ayrıldıktan ve Cumhuriyetin İlanı'ndan sonra siyasi olarak etkisi kalmayan halifelik makamının kaldırılması gerekliliği ortaya çıkmıştır. Milli egemenlik ve laiklik kavramlarıyla örtüşmemesinin yanında, rejim karşıtlarının desteğini alması da halifelik makamının kaldırılmasında önemli faktörlerden olmuştur. 3 Mart 1924'te laiklik ve çağdaşlık adına yapılan düzenlemeler kapsamında Halifeliğin Kaldırılması ve Osmanlı soyundan olanların Türkiye dışına çıkarılması için kanun teklif edilmiştir.¹³ Aynı gün, Şeriye ve Evkaf Vekâleti ile Erkânı Harbiye Umumiye Vekâletlerinin Kaldırılması, Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile eğitim öğretimin birleştirilmesi gibi önemli kanunlar kabul edilmiştir.¹⁴ Halifelik meselesi görüşülürken mecliste bazı milletvekilleri arasında tartışmalar kızışmış, çatırdamalar daha belirgin hale getirmiştir. Sonuç olarak 3 Mart 1924'te halifelik kaldırılmıştır. Arka arkaya kabul edilen köklü değişiklikler bazı çevreler tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Mustafa Kemal'e karşı muhalefet Milli Mücadele döneminde kendisine yakın olanların arasında gitgide büyümüştür.¹⁵

Bu çerçevede yaşanan önemli bir olay, Ali Fuat Cebesoy tarafından Cumhuriyet

rı, 5.B., Ankara, 2011, ss.345-349.

10 Atatürk, a.g.e., s.483-487.

11 Atatürk, a.g.e., s.488. Hakkı Uyar, *Türkiye'de Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi*, Boyut Yayıncılık, İstanbul, 2012, ss.69-72.

12 Lewis, a.g.e., s.350. Suna Kili, *Atatürk Devrimi Bir Çağdaşlaşma Modeli*, 1.B, Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1981, s.102.; Hakan Uzun, *Atatürk'ün Nutuk'unun İçerik Analizi*, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, (Yayımlanmamış doktora tezi), Ankara, 2005, ss.16-17.

13 TBMM Zabıt Ceridesi, 2. Dönem, 25. Cilt, 7. Birleşim, s.28.

14 TBMM Zabıt Ceridesi, 2. Dönem, 25. Cilt, 7. Birleşim, s.26.

15 Lewis, a.g.e., s.357.; Uyar, a.g.e., s.116.; Mete Tunçay, *Türkiye'de Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)*, Doğan Ofset, Cem Yayınevi, 2.B., İstanbul 1989, ss.100-107.

Halk Partisi (CHF) için ortaya atılan iddialar olmuştur. 1924 Anayasası görüşmelerinde CHF içinde karmaşa olduğunu söyleyen Cebesoy, ilerleyen zamanlarda bu iddialarını sürdürmüştür. Devamında paşaların istifaları görülmüş, önce Refet Paşa, daha sonra Kazım Karabekir Paşa ve son olarak Ali Fuat Paşa ordudan istifa etmişlerdir. 8 Kasım'da hükümete verilen güvenoyunun ardından 9 Kasım'dan itibaren, paşalar CHF'den istifa etmeye başlamıştır. Birbiri ardına yaşanan tüm bu gelişmeler yeni bir teşkilatın izleri olarak yorumlanmıştır. 17 Kasım 1924'te Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (TPCF) resmen kurulmasıyla bu durum somut bir hal almıştır. Yeni partiye üst düzeyde CHF muhalifleri, eski İttihatçılar ve İkinci grup üyeleri dahil olmuştur. TPCF; Ankara, İstanbul, İzmir gibi büyük illerin yanında doğu illerinde de büyük ölçüde örgütlenme sağlamıştır. Mevcut durum bir hükümet değişikliğine neden olmuş ve İsmet Paşa yerine daha ılımlı ve liberal olarak bilinen Ali Fethi Okyar Başbakanlığa getirilmiştir. Öte yandan kısa süre sonra ülkeyi önemli ölçüde etkileyecek bir isyan hareketi baş göstermiştir. 13 Şubat 1925'te ortaya çıkan ve hızla yayılan Şeyh Sait Ayaklanması, Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nun kapsamının genişletilmesine sebep olmuştur. Bunun dışında isyan, yeni partinin kapatılmasına giden süreci de başlatmıştır.¹⁶

Takrir-i Sükûn Dönemi adı verilen bu dönemde, tekrar bir hükümet değişikliği yaşanarak İsmet Paşa başbakan olmuştur. İsyanın bastırılması amacıyla Takrir-i Sükûn Kanunu'nun yanında, biri doğuda diğeri Ankara'da olmak üzere İstiklal Mahkemeleri'nin yeniden kurulması gibi sert önlemler alınmıştır.¹⁷ Yaşanan olaylar neticesinde isyancılara ümit verdiği¹⁸ ve çok partili hayata geçiş için erken olduğu gerekçeleriyle 3 Haziran 1925'te TPCF kapatılmıştır. Yine, Takrir-i Sükûn Kanunu'na dayanarak hükümet rejiminde sertleşmiş, pek çok gazete ve dergi kapatılmıştır. Bu kapsamda bazı gazeteciler de tutuklanarak İstiklal Mahkemelerinde yargılanmıştır.¹⁹

Öte yandan İsmet Paşa hükümeti reformlarına devam etmiş, 25 Kasım 1925'te Şapka ve Kıyafet Kanunu, 30 Kasım 1925'te Tekke Zaviye Türbelerin Kapatılması Kanunları kabul edilmiştir.²⁰ Arka arkaya yapılan devrim hareketlerinin Takrir-i Sükûn Kanunu'nun yürürlükte olduğu dönemde gerçekleşmesi, Mustafa Kemal Paşa'nın ifadesiyle işleri kolaylaştırmıştır.²¹ Ancak bu devrimler de hem meclis içinde hem de meclis dışında yeni tepkiler doğurmuştur.²²

16 Sina Akşin, *Kısa Türkiye Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 19.B. İstanbul, 2015, s.195.; Tunçay, *a.g.e.*, s.128.; Erik Jan Zürcher, *a.g.e.*, s. 254.

17 Ergün Aybars, *İstiklal Mahkemeleri*, 2.B, Doğan Kitap, İstanbul 2018, s.378.; Erik Jan Zürcher, *a.g.e.*, s.254.

18 Atatürk, *a.g.e.*, s.594.

19 Tunçay, *a.g.e.*, ss.142-143.; Zürcher, *a.g.e.*, s.254.

20 Mahmut Goloğlu, *Devrimler ve Tepkileri(1924-1930)*, 4.B. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2017, s. 153-159.; Tunçay, *a.g.e.*, s.149.

21 Mustafa Kemal bu durumu şöyle ifade etmiştir. “*Türk ulusunun uygar toplumlardan anlayış bakımından hiçbir farkının olmadığını göstermek gerekliydi. Bunu, Takrir-i Sükûn kanunu yürürlükteyken yaptık. Bu kanun yürürlükte olmasa yine yapacaktık. Fakat bunda kanunun yürürlükte olması da kolaylık sağladı denirse, bu çok doğrudur. Gerçekten Takrir-i Sükûn Kanunu'nun yürürlükte oluşu, bazı gericilerin milleti geniş ölçüde zehirlemesine olanak bırakmamıştır.*” Atatürk, *a.g.e.*, s.597.

22 Goloğlu, *a.g.e.*, s.169-175.; Tunçay, *a.g.e.*, s.15-158. (Özellikle Şapka Kanunu sırasında meclis-

Bu noktada Mustafa Kemal'e karşı yapılması planlanan İzmir Suikastı girişimi, tepkilerin boyutunu göstermesi bakımından önem taşımaktadır. Plan, TBMM Birinci Dönem Milletvekillerinden Ziya Hurşit ve arkadaşları tarafından tasarlanmıştır. Ancak aralarından birinin olaydan önce yaptığı ihbar üzerine suikast gerçekleştirilememiş ve 17 Haziran 1925'te Ankara İstiklal Mahkemesi İzmir'e gönderilmiştir.²³ Davalar iki aşamada gerçekleşmiş, uygulanan yargılama usulleri ile gerçek suçlular cezalandırılmıştır. İzmir Suikastı girişimi, girişimin önderlerinin yanında diğer muhalif şahsiyetlerle mücadele için de ortam oluşturmuştur.²⁴ Partileri kapatılmış olan muhalifler sindirilmiş, eski ittihatçılar ortadan kaldırılmıştır. Tüm bunlar muhalefet üzerinde denetim sağlanmasında Şeyh Said İsyanı kadar etkili olmuştur.²⁵ 7 Mart 1927'de İstiklal Mahkemelerinin görev süresi sona ermiştir. Takrir-i Sükûn Kanunu ise İstiklal Mahkemelerinin sona ermesinden sonra iki yıl daha yürürlükte kalmış, ancak bu süre içinde hemen hemen hiç kullanılmamıştır.²⁶ Öte yandan bu süreçte devrim hareketleri de devam etmiştir. 1928'de "*Devletin dini İslam dinidir*" maddesinin anayasadan çıkarılması,²⁷ 1928'de Latin harfleri ve rakamların kabul edilmesi²⁸ yeni tartışmalara sebebiyet vermiştir. Bu gelişmeler dâhilinde 4 Mart 1929'da Takrir-i Sükûn Kanunu kaldırılmıştır.²⁹ Kanunun kaldırılmasında hükümete yöneltilen eleştiriler ve halk içindeki huzursuzluk etkili olmuştur.

1930'ların ilk yılları Türkiye için birçok açıdan çetin geçmiştir. Sıkıntıların ana faktörü 1929 yılında Amerika Birleşik Devletlerinde patlak veren ekonomik buhran olmuştur. Buhran bütün dünyada olduğu gibi Türkiye'de de ekonomiyi olumsuz etkilemiş ve çok ağır mali, iktisadi ve siyasi bunalımlar baş göstermiştir.³⁰ Paranın değerini kaybetmesi, dış ticarete düşüş, tarım ürünlerinin fiyatlarının azalması dolayısıyla üretimin gerilemesi, bu etkilerden bazıları olarak kabul edilebilir.³¹ Tüm bunlar başta ekonomik sıkıntılar olmak üzere, toplum içinde huzursuzluğa neden olacak olayları beraberinde getirmiştir. Bu dönemde yaşanan en önemli siyasi gelişme ise ikinci muhalif parti olan Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın(SCF) kurulması olmuştur. SCF, beş yıl önce kurulan muhalif parti TPCF'den farklı olarak yapay girişim olma özelliği taşımaktadır.³² Bizzat Atatürk'ün isteğiyle Fethi Bey tarafından kurulan fırkanın oluşmasında Türkiye siyasetinin dışardan görünümü,³³ gibi dış sebepler kadar yukarıda bahsedilen iç

te tartışmalar yaşanmış, daha sonra Erzurum ve Sivas ile Karadeniz Bölgesi'ndeki bazı illerde Şapka Kanunu nedeniyle protestolar cereyan etmiştir.)

23 Tunçay, a.g.e., s. 161.; Zürcher, a.g.e., s.258.; Aybars, a.g.e., s.477.

24 Lewis, a.g.e., s.370.; Aybars, a.g.e., s.498. Bu davalarda hayatta kalan ünlü İttihatçıların neredeyse tamamı ve o sırada yurt dışında olan Hüseyin Rauf ile Adnan Adıvar haricinde Millet Meclisi'ndeki eski Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın tüm üyeleri tutuklanmıştır.; Zürcher, a.g.e., s.258.

25 Goloğlu, a.g.e., s.236.

26 Tunçay, a.g.e., s.168.

27 TBMM Zabıt Ceridesi, 3. Dönem, 3. Cilt., 59. Birleşim, s.115.

28 TBMM Zabıt Ceridesi, 3. Dönem, 5. Cilt., 1. Birleşim, ss.7-9.

29 Aybars, a.g.e., s.527.

30 Serap Tabak, "Serbest Cumhuriyet Fırkası", *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s.553.

31 Korkut Boratav, *Türkiye'de Devletçilik*, İmge Kitabevi, 2.Baskı, Ankara 2006, ss.59-60.

32 Tunçay, a.g.e., s.245.

33 Gazi Mustafa Kemal Paris'ten dönen Ali Fethi Okyar'a Yalova'daki görüşmelerde dışardan görünümü sormuş, Okyar kendisine "*Hariçten mali ve iktisadi vaziyetimiz pek fena görünüyor*"

siyasetteki,³⁴ gelişmeler de etkili olmuştur. Fırka ile iç politikadaki aksaklıkları önlemek ve halk arasındaki hoşnutsuzluğu gidermek amaçlanmıştır.³⁵

Mustafa Kemal Paşa ve Fethi Bey arasında yapılan uzun görüşmelerin ardından 12 Ağustos 1930'da SCF kurulmuştur. SCF kısa süre sonra hükümetten hoşnutsuz olanların desteğini almış ve parti taraftarları büyümüştür. Bu desteğin önemli bir kısmı ekonomik sıkıntıları daha derinden yaşayan bölgelerden gelmiştir. Özellikle Fethi Bey'in İzmir seyahati sırasında yaşanan olaylar, CHF'ye doğan tepkiyi ve Fethi Bey'e kurtuluş gözüyle bakıldığını göstermiştir. Bu süreçte yaşanan önemli gelişmelerden biri ise belediye seçimleri olmuştur. Beş yüz iki seçim bölgesinin otuz birinde seçimi SCF'nin adayları kazanmıştır. SCF'nin seçimi kazandığı yerler; Bursa, İzmir, Çanakkale Aydın, İstanbul, Tekirdağ, Samsun, Amasya, Kırklareli, illerinde özellikle ekonomik faaliyetlerin yoğun görüldüğü ilçeler olmuştur.³⁶Bu durum ekonomik sıkıntılar çeken bölgelerde ikiliğin ortaya çıktığını göstermiştir. Bunun yanında, SCF'nin basında da destek bulması ve parti tarafından yayınlanan broşürler propaganda faaliyetlerini arttırmıştır.³⁷

Yaşananların mecliste de yansımaları görülmüş, CHF'li milletvekilleri ve diğer CHF yöneticileri, SCF'li milletvekillerinin eleştirilerine sert tepkiler göstermiştir. CHF kesimi, SCF'yi irticai tehlike yaratmakla, Cumhuriyet rejimini tehlikeye düşürmekle ve bütün devrim karşıtlarını partiye toplamakla suçlamışlardır.³⁸

Sonuç olarak, başlangıçta toplumdaki hoşnutsuzluğunu gidermek gayesiyle kurulmuş olan parti, daha da büyük huzursuzluklara yol açmıştır. Bunun üzerine Fethi Okyar 17 Kasım 1930'da partiyi feshetmiştir.³⁹Ancak partinin feshi de istenilen huzur ortamını sağlamamış, özellikle SCF'yi destekleyen kesim üzerinde hayal kırıklığı oluşturmuştur. Partinin kapanışından kısa bir süre sonra yaşanan Menemen Olayı da pek çok araştırmacı tarafından mevcut duruma bir tepki olarak yorumlanmıştır. Örneğin Eyüp Öz, bu durumu Menemen Olayı'nı gerçekleştiren Giritli Mehmet üzerinden yaptığı değerlendirme üzerinden şöyle aktarmaktadır;

“Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kuruluşuyla birlikte, merkez-kaç güçlerin meşru siyasete yönelmesi çerçevesinde bir beklenti içine girildiği muhakkak. 1-20 Ekim 1930 tarihleri arasındaki yerel seçimlerde, her türlü devlet zoru ve gücünün Serbest Fırka'nın engellenmesi için seferber edilmesi bir dönüm noktasıdır. Bunun muhalefetin marjinal katmanlarında ilk kopmaları tetiklediği anlaşılıyor. Şiddet ve yolsuzlukla at başı giden bu kopuşlar, Manisa'nın yoksul semtlerinde kendini gösterir. İşte bu dönemde, Giritli Mehmet'in

demidir. Atatürk, bu konuyla ilgili şunları söylemiştir. “Bunlara tahammül edeceğiz. Başka çare yoktur. Bugünkü manzaramız aşağı yukarı dictature manzarasıdır.Vakta bir meclis vardır, fakat dahil ve hariçte bize dictatur nazaryla bakıyorlar” Ali Fethi Okyar, *Serbest Cumhuriyet Fırkası Hatıraları*, Örgün Yayınevi 1.Baskı, İstanbul 2017, ss.37-41.

34 Aynı görüşmelerde Kazım Paşa, “bir muhalefet lazımdır, birçok arkadaş Meclis te söz söyleyemediklerinden şikayet ediyorlar.” ifadeleriyle fırkanın gerekliliğini vurgulamıştır. *A.g.e.*, s.43.

35 Tabak, “Serbest Cumhuriyet Fırkası”, s.553.

36 Çetin Yetkin, *Serbest Cumhuriyet Fırkası Olayı*, Otopsi Yayınları, İstanbul, 2004, ss.267-268.

37 Uyar, *a.g.e.*, s.121.

38 *A.g.e.*, s.122.

39 Ahmet Ağaoğlu, *Serbest Cumhuriyet Fırkası*, İletişim Yayınları 3.B, İstanbul 2018, s. 113.

dikkat çekici bir kopuş psikolojisine girmesi herkesin dikkatini çeker. Çünkü kendisi Fethi Okyar'ın Manisa'ya gelişinde aşırı SCF taraftarlığıyla dikkat çekmiştir. Serbest Fırka'nın ani sonu, iki ay önce başlayan zikir toplantılarını sıklaştırmıştır."⁴⁰

Buradan hareketle Menemen Olayı'ndan kısaca bahsetmek doğru olacaktır. Menemen(Kubilya) Olayı, 23 Aralık 1930 tarihinde İzmir'in Menemen ilçesinde meydana gelmiştir. Olay, Giritli Mehmet diğer adıyla Derviş Mehmet, Sütçü Mehmet, Şamdan Mehmet, Mehmet Emin, Nalıncı Hasan, Küçük Hasan ve Ramazan Efendi tarafından gerçekleştirilmiştir. Giritli Mehmet beraberindekilerle sabah erken saatlerde Müftü Camiine gelmiş, burada mehdi olduğunu duyurarak, halkı kendilerine katılmaya davet etmiştir. Buradan Belediye Meydanı'na yönelen Derviş ve müritleri, şeriatın simgesi saydıkları bir bayrağı çukura diktirerek etrafında zikredip tekbir getirmeye başlamışlardır. Sabah namazından çıkanlar ve işlerine gidenlerin olay meydanında toplanmasıyla da kalabalık büyümüştür. Vatandaşların emniyet kuvvetlerine haber vermesi üzerine, olay yerine ilk olarak Jandarma yazıcısı Ali Efendi gelmiştir. Ali Efendi daha sonra durumu bölük komutanı Fahri Bey'e bildirmiştir. Derviş Mehmet olay yerine gelen Fahri Bey'e "*ben Mehdiyim, şeriatı ilân ediyorum, bana kimse mukavemet edemez, çekil!*" diyerek tepki göstermiş ve Fahri Bey tedbir almak için uzaklaşmıştır.⁴¹Daha sonra birkaç askerle birlikte olay yerine gelen Asteğmen Kubilya da Derviş Mehmet'e dağılmalarını söylemiştir. Bu sırada çıkan arbede esnasında Kubilya, Giritli tarafından vurulmuş ve kaçtığı halde tekrar yakalanarak başı kesilmiştir.⁴² Kubilya'dan sonra olay yerinde bulunan çavuşlar duruma müdahalede bulunmazken bir bekçi (Hasan) isyancıların üstüne ateş etmeye başlamış ve isyancılar tarafından ağzından vurularak şehit edilmiştir. Aynı anda hükümetin kapısında silahsız beklemekte olan diğer bir bekçi(Şevki) de şehit edilmiştir.⁴³ Bu sırada Alay Komutanlığı olayın bu boyuta erişmesinden endişelenerek daha güçlü bir birliği asilerin üzerine göndermiştir. Komutanın "*teslim ol*" çağrısına, asiler "*bize kurşun işlemez*" diye ateşle karşılık vermişlerdir. Çıkan silahlı çatışmada Giritli Derviş Mehmet, Sütçü Mehmet ve Şamdan Mehmet ölmüşler, yaralanan Emrullah oğlu Mehmet ile Hasan adında diğer iki kişi ise sokak aralarına kaçarken yakalanmışlardır.⁴⁴

Menemen Olayı gerek gerçekleşme şekli, gerekse olay esnasında ve sonrasında yaşanan gelişmeler açısından ülke için sarsıcı nitelikte bir olay olmuştur. Bu noktada yalnızca SCF'nin kapatılışının değil, dönem içinde yaşanan diğer gelişmelerin de Menemen Olayı'nın ortaya çıkışındaki etkisini ele almak doğru olacaktır. Çalışmanın amacı kapsamında bu etkiler farklı görüşlerdeki yazarlar tarafından ortaya atılan iddialar çerçevesinde değerlendirilecektir.

40 Öz, a.g.m., s.413.

41 TBMM Zabıt Ceridesi, 3. Dönem 25. Cilt 25. Birleşim, s.74-75

42 MSB Arşiv ve Askerî Daire Başkanlığı Arşivi, "Menemen Olayı Keşif Zabıt Varakası", 23 Aralık 1930, D. 1, F. 1-1.

43 *Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar (1924-1938)*, Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Resmi Yayınları, Seri No:8 Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1972, s.362.

44 Necdet Aysal, "Yönetsel Alanda Değişimler ve Devrim Hareketlerine Karşı Gerici Tepkiler "Serbest Cumhuriyet Fırkası –Menemen Olayı", Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, Sayı 44, Güz 2009, s.604."

2. Menemen Olayı İle İlgili Yapılan Çalışma ve Değerlendirmelerin Analizi

Menemen Olayı'nın gerçekten bir irtica hareketi mi yoksa provokasyon mu olduğu konusu ele alınırken ileri sürülen her iki iddianın da dayandığı temelleri değerlendirmek gerekmektedir. Menemen Olayını irtica olarak kabul eden yazarların büyük bir çoğunluğu, vakanın devrimlere ve cumhuriyete karşı açık bir tepki olduğu konusunda birleşmişlerdir. Bu yazarlardan bir kısmı hatıratlar ve kişisel görüşleri doğrultusunda bu kaniya varmış, diğer bir kısmı ise arşiv belgeleri, resmi belgeler ve süreli yayınları kullanmışlardır. Olayla ilgili geniş bilgilerin yer aldığı TBMM Zabıt Ceridelerinde olayın öncesi, hazırlık evresi, meydana geliş şekli ve devamında suçluların cezalandırılmasına ilişkin birçok bilgi mevcuttur. Bu belgelere ek olarak, bahsi geçen eserlerde arşiv belgeleri Divan-ı Harp tutanakları da kullanılmıştır. Bu noktada ilk olarak olayı irtica olarak kabul eden kaynaklar irdelenecektir.

2.1. Menemen Olayı'nı İrticai Eylem Olarak Değerlendiren Çalışmaların Analizi

İrtica savında ilk ele alınacak eser, Kemal Üstün'ün "*Menemen Olayı ve Kubilay*" adlı kitabıdır. Kubilay'ın Menemen'deki öğretmen arkadaşlarından olan ve olaydan dört yıl sonra yedek subaylık görevini Menemen'de yapan Üstün'ün eseri bir hatırat niteliği taşımaktadır. Üstün, Menemen Olayı'nı anlatmayı kendisine bir görev olarak gördüğünü belirtmiş ve olayı şöyle aktarmıştır;

"Bu satırların yazarı kırk altı yıl öncesinin kanlı ve utançlı olayının görgü tanıklarından biridir. Ve ayrıca askeri mahkemedeki yargulamaları öğretmenler adına izleme olanağı bulduğum için, Şehit Kubilay'ın yakın arkadaşı olduğum, olaydan 5-6 saat kadar önce Türk Ocağı salonunda Kubilay ile birlikte bulunduğum için, olayı genç kuşaklara devrimcilere, Atatürkçülere bir kez daha duyurmak amacıyla anılarımı tazeliyor yazıyorum. Ödev bu Menemen olayı, tarih boyunca benzerleri gibi sömürü düzenleri bozulanların ve çıkarları elden gidenlerin ya da gideceğini düşünenleri, 'Din elden gidiyor!' görüntüsüne bürünerek cahil kalabalıkları kıskırtmalarından ve saldırıya geçmelerinden doğmuştur. Menemen Olayı eskinin kalıntılarından bir tarikat (Nakşibendi) şeyhinin marifetidir. Cumhuriyete ve devrimlere karşı bir harekettir. Kökeninde çıkarıcılık, bağnazlık ve aldatılmışlık yatar."

Anlaşılabacağı üzere Kemal Üstün olayı irticai olarak nitelendirmiş, daha sonra da asıl üzerinde durulması gerekenin neden ve niçinler olduğunu belirtmiştir. Üstün, olayda yalnızca cahil kişilerin değil çok daha kapsamlı bir örgütlenmenin parmağı olduğunu şu sözlerle ifade etmiştir; "*Her gericilik hortlamasında cahiller, okuryazarlıktan uzak olanlar yerilir, eleştiri konusu olur, suçlanırlar. Bu görüş bir açıdan doğruya en yakın olan ön bir yargıdır. Elbette, gericilik hareketlerinde cahillerin örümcekli kafaların payı büyüktür. Ama temelde cehaletle ortak yönü ve rengi bulunan daha başka kişiler vardır.*"⁴⁵ Devamında yazar, cehalet ve dinin suistimal edilmesinin olay üzerindeki etkisinden bahsetmiş, bu iki olgunun birbirinden beslendiğini vurgulamıştır. Üstün, anılarından hareketle kendi görüşlerine dayanarak olayı anlatırken sert ve resmi ideolojiye uygun bir üslup kullanmıştır.

Konuyla ilgili akademik olmayan bir diğer çalışma ise Cumhuriyet Gazetesi yazarı, Hikmet Çetinkaya'nın "*Kubilay Olayı ve Tarikat Kampları*" adlı kitabıdır. Çetinkaya olayı; "*Çağdaş ve genç Türkiye'de Mustafa Kemal Atatürk'ün öncülüğünde devrimlere karşı ilk büyük fiili başkaldırının yaşandığı derin bir acıdır*"⁴⁶ şeklinde açıklamıştır. Yazar, bu iddialarına dayanak olarak Divan-ı Harp tutanaklarını göstermiştir. Çetinkaya'ya göre Menemen Olayı, Nakşibendi tarikatı tarafından düzenlenmiş ve bilinçli bir şekilde önceden hazırlanmıştır.

Menemen Olayı'nı ele alan akademik çalışmalara bakılacak olduğunda, yapılan birçok çalışmada olayın Nakşibendi tarikatıyla bağlantısına dikkat çekilmiştir. Bu çalışmalardan biri, Necdet Aysal'ın "*Yöneltilen Alanda Değişimler ve Devrim Hareketlerine Karşı Gerici Tepkiler "Serbest Cumhuriyet Fırkası- Menemen Olayı"*" isimli makalesidir. Aysal, Menemen Olayı'nın, Nakşibendi tarikatına mensup kişilerce hazırlanmış olduğunu belirtmiştir. Çalışmasının devamında "*Bu olay, tam anlamıyla laik hukuk düzenine ve Cumhuriyete karşı gerici bir ayaklanma niteliğinde gerçekleşmiştir*" ifadesini kullanmıştır.⁴⁷ Necdet Aysal, makalede arşiv belgeleri, zabıt cerideleri ve süreli yayınlardan istifade ederek bu kanıya varmıştır. Yine olayın Nakşibendi tarikatına mensup kişilerce çıkarıldığına dair bir diğer akademik çalışma, Barış Ertem tarafından kaleme alınan, "*TBMM ve Divan-ı Harp Tutanaklarına Göre "Kubilay Olayı"*" adlı makaledir. Ertem, Menemen Olayı'nı, olaydan sonra kurulan Divan-ı Harp mahkemelerinden elde ettiği bilgilerden hareketle değerlendirmiştir. Değerlendirmeleri sonucunda Mahkemedeki ifadelere, şahitliklere ve iddianameye göre olayın en az dört aylık bir planlama süreci sonucu ortaya çıktığını da eklemiştir. Ertem, olayı gerçekleştirenler üzerine yaptığı araştırmada, faillerin İstanbul'da yaşamakta olan Erbilli Şeyh Esat Efendi ile bağlantılı oldukları sonucuna varmıştır.⁴⁸

Görüldüğü üzere, irticai eylem değerlendirmelerindeki yazarların birçoğu, Olayın Nakşibendi Tarikatı ile bağlantısına dikkat çekmiştir. Bu noktada yazarlar, tekke zaviye ve türbelerin kapatılışının tarikatlar üzerindeki etkisine de değinmişlerdir. Bu yazarlardan biri olan Bahriye Acar, "*İzmir Basınında Menemen Olayı*" adlı tez çalışmasında tarikatların faaliyetlerine şu şekilde değinmiştir: "*Derviş Mehmet ve müritlerinin Menemen'de Kubilay'ı şehit etmeleri sonucu başlayan incelemeler ve soruşturmalar tarikatların, tekke ve zaviyelerin kapatılması için çıkarılan kanuna rağmen gizli faaliyetlerine devam ettiklerini ortaya çıkarmıştır.*"⁴⁹ Çalışmada iddialar, yerel gazetelerin yanında Divan'ı Harp belgelerine de dayandırılmıştır. Yine, olayda tarikatın kapatılışının etkisine dikkat çeken bir diğer yazar, Yaşar Şahin Anıl'dır. Anıl, tutanaklardan hareketle yazmış olduğu "*Mahkeme Tutanaklarına Göre Menemen İrtica Olayı Davası*" adlı kitabında söz konusu etkiyi şöyle aktarmıştır;

46 Kitapta Kubilay'ın eşi Vedide Hanım'ın yanında olayın görgü tanıkları Osman Yurtsever ve Ragıp Dere ile yapılan röportajlara da yer verilmiştir. Hikmet Çetinkaya, *Menemen Olayı ve Tarikat Kampları*, 3.Baskı, Cumhuriyet Kitapları İstanbul, 2012, ss.12-14.

47 Necdet Aysal, a.g.m., ss.600-606.

48 Barış Ertem, "TBMM ve Divan-ı Harp Tutanaklarına Göre "Kubilay Olayı" Yalova Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı:3 /Ekim 2011 - Mart 2012, s s.115.

49 Bahriye Acar, İzmir Basınında Menemen Olayı, (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir 1997, s.76.

“Tekke Zaviye ve türbelerin kapatılması kararı, tutucu halk çevrelerini, diğer devrimlere göre daha yaygın şekilde ve derinden etkileyen bir olay olmuştur. Çünkü tekke zaviye ve türbeler halk içinde yaşayan ve içtenlikle inanılan din duygularıyla, yüzyılların birikimi olan alışkanlıkları, gelenekleri simgeledikleri gibi; bu kurumların önemli bir bölümünün önderliğini yapan şeyhler de Kurtuluş ve ulusun bağımsızlığı savaşına gönülden katılıp, halka moral kaynağı olmuş savaşın zor yıllarında insanlara manevi bir sığınak sağlamış halk kuruluşlarıydılar. Bu kapsamda, savaş sonrası cezalandırılmayı değil, daha da güçlenmeleri için devletin yardımını bekliyorlardı. Bu bakımdan tekkelerin kapatılmaları halkın bazı kesimlerince onlara karşı yapılmış bir haksızlık olarak algılanmıştır. Tekkelerin toplumsal işlevlerinden biri de tarikatların halk yönünden önemsenen niteliklerini oluşturmaktı. Bu sebeptendir ki tarikatlar için de tekke, zaviye ve türbelerin kapatılması kabullenilemez bir durumdur. Bununla birlikte tekkelerin daha Osmanlı zamanından itibaren giderek yozlaşmaya başladıkları da bir gerçektir.”⁵⁰

Bu bilgilerden açıkça anlaşılacağı üzere yazarlar, tarikat faaliyetlerinin hala üstü kapalı şekilde etmesinin Menemen Olayı üzerinde etkisi olduğuna dikkat çekmektedir. Bu iddialardan hareketle Menemen Olayı'nın tarikatlarla bağlantısını ele almak gerekmektedir. Nakşibendi tarikatının lideri Şeyh Esat, tekke ve zaviyelerin kapatılmasından sonra İstanbul Erenköy'deki köşküne çekilmiştir. Ancak etkinliğini müritleri aracılığı ile sürdüren Şeyh Esat “*Kutbilaktab*” yani “*kutupların kutbu*” anlamına gelen unvan ile anılmıştır. Bu unvan tarikat tarafından her dönemde dini topluluğun maddi ve manevi başkanı olarak tanınan bir kişiye verilmiştir. Şeyh Esat'ın önemli ve çok güvendiği adamlarından birisi olan Laz İbrahim, Manisa yöresine baş halife olarak atandıktan sonra yörede tarikat faaliyetlerinde büyük bir hareketlenme başlamıştır. Nakşibendiler gizli toplantılarla etkinliklerini sürdürürken, Muradiye Camii'nde hocalık yapmaya başlayan Laz İbrahim'in de delikanlılık çağındaki gençleri, esnaf ve çırakları etkilemeye çalıştığı görülmüştür.⁵¹ Özellikle ekonomik sıkıntılar nedeniyle iş bulamayan, geçimlerini sağlayamayan gençlerin tarikata girmeleri halinde büyük desteklere sahip olacakları fikri aşılınmış ve Şeyh Esat'tan gelen ve çevreden yardım amacıyla toplanan paralar da tarikata girenlere dağıtılmıştır.⁵² Bu kapsamda, mevcut ekonomik durum sebebiyle zor zamanlar geçiren genç nüfusun bu tarikat faaliyetlerine taraftar olması zor olmamıştır.

Öte yandan Menemen olayı tarikat ilişkisinde yeni bir parantez ise göçmenlerin durumu üzerine açılmıştır. Menemen, Cumhuriyet'in İlanından sonra devamlı göç alan ilçelerden biri olmuştur. Bu durum bazı araştırmacılara göre olay üzerinde etkili faktörlerden biridir. Ancak göçmenlerin isyanın çıkmasında etkisine bakıldığında birbirinden farklı değerlendirmelerle karşılaşılmaktadır. Örneğin; Menemen Olayı'nda göçmenlerin etkisine değinen yazarlardan biri olan Eyüp Öz, bahsi geçen makalesinde “*iskân sorunu ile yerlilerin dışlaması gibi sıkıntuların göçmenleri tarikatlara*

50 Yaşar Şahin Anıl, *Mahkeme Tutanaklarına Göre Menemen İrtica Olayı Davası*, Kastaş Yayınları, İstanbul, 2007, ss.47-49.

51 Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi 3.Kitap, Yeni Türkiye'nin Oluşumu, 1923-1938*, Bilgi Yayınları 3.B., Ankara, 1995, s.311.; Aysal, a.g.m., s.600.

52 Aysal, a.g.m., s.601.

yönlendirdiğini”⁵³ belirtmiştir. Yine aynı yazar bahsi geçen kitabında da tarikat ve göçmenlerin bağlantısından bahsetmiştir. Eyüp Öz, tarikatlarla ilgili resmi yasaklamaların kabul görmediğini, tarikatların bazı durumlarda en güvenli sığınak olduğunu vurgulamıştır. Öz, çeşitli dışlanma ve hakaretlere maruz kalan göçmenler için tarikatların güvenli bir sığınak olduğuna değinmiştir. Bu durumun da Menemen Olayı’nı hazırlayan aktörlerin büyük bir kısmını oluşturmaya sebep olduğuna dikkat çekmiştir.⁵⁴ Eyüp Öz’ün altını çizdiği dışlanma ve tarikatlara sığınma durumu, Nilay Eyrice tarafından hazırlanan “*Tarih Eğitiminde Yerellik: 1922-1950 Döneminde Menemen Kazası*” adlı yüksek lisans tezinde aktardığı bilgilerle farklılık göstermektedir. Eyrice ilçede göçmenlerle yapmış olduğu sözlü tarih çalışmalarını kaynak göstererek, göçmenlerin durumunu şöyle aktarmaktadır.

*“Menemen’e gelen muhacirler, ilk olarak yerli bir ailenin yanına misafir olarak yerleştirilmekteydi. Ardından kendilerine belli miktarda arazi ve konut ihtiyaçlarını karşılayabilmeleri için para yardımında bulunulmaktaydı. Yapılan yardımlar hane başına belli miktarda olabildiği gibi ailedeki kişi sayısına göre de belirlenebilmekteydi. Bazı muhacirlerle yapmış olduğumuz görüşmelerde; Türkiye’ye ilk geldikleri dönemde devletin kendilerini müşkül durumda bırakmadığını ve yerleştirildikleri köylerde bulunan yerli halkla kısa zamanda kaynaştıklarını ifade etmişlerdi.”*⁵⁵Bu iki farklı bilgiye bakıldığında işyanda göçmen halkın durumunun etkisi hakkında hüküm vermek zorlaşmaktadır.

İrtica savındaki eserlere tekrar dönülecek olduğunda değerlendirilecek bir diğer çalışma Sertaç Solgun’un, “*Menemen Olayı Sonrasında İkinci Dünya Savaşı’na Türkiye’nin İç Güvenliği*” adlı tez çalışmasıdır. Solgun, Menemen Olayı’nı Cumhuriyet kazanımlarını ortadan kaldırmaya yönelik irticai faaliyetler arasında değerlendirmiştir. Öte yandan Solgun, diğer yazarlardan farklı olarak asayişsizlik ortamının olay üzerindeki etkisine dikkat çekmiştir. Menemen Olayı’nın yaşandığı dönemde içinde ülkede görülen iç güvenlik problemlerinin olaya etkisini şu şekilde anlatmıştır;

“1930’lu yılların sonunda eşkıyalar Anadolu’yu kasıp kavurmaya halen devam ediyordu. Cumhuriyetin erken dönemlerinde iç güvenlik açısından önemli sonuçlar doğuran bir başka mesele de iskân hadiseleri oldu. Gerek komşu devletlerden gelen vatandaşların iskânını temin, gerekse aşiret ayaklanmalarının yaşanmasını önlemek, bunun yanında ajanlık ve rejim karşıtlarının faaliyetlerini engellemek üzere; 1925 yılından başlayarak hayata geçirilen 1926, 1927, 1929, tarihlerinde çıkarılan iskân ile ilgili pek çok kanuni düzenleme ile homojen bir toplum yapısı oluşturulmaya çalışıldı. Dönemin asayişsizlik sorununun bir başka sebebi de ülkenin genelinde halkın neredeyse tamamının silahlı olmasıydı. Eşkıyalığın, cinayetlerin ve devlete karşı itaatsizliğin başlıca sebebi silahtı. Bu silahlar sık

53 Mehdi Mehmet, Akhisar’da doğmuş bir Girit göçmenidir. Asıl adı Mehmet Bedâvaki’dir. Yerleştiği Karaköy Mahallesi, hem göçmenlerin yoğun olduğu bir mekan, hem de yoksulluk sınırında üretilen sorunların yuvasıdır. Bu mahallenin, olayın niteliğine etkisi şaşırtıcı derecededir. Tanıklıklara göre Giritli Mehmet zamanla Sünniliğe geçmiş bir Bektaşî’dir. Bu, bölgeye göç eden birçok Girit Bektaşî’sinin, taşra yerlilerinin baskısıyla zorlandığı bir sonuçtu. Yunan işgali yıllarında (1919-1922) muhtemelen bir asker kaçağı olarak dağa çıkmıştır. Eyüp Öz, a.g.m.,ss.412-413.

54 Eyüp Öz, a.g.e., s. 194.

55 Nilay Eyrice, *Tarih Eğitiminde Yerellik: 1922-1950 Döneminde Menemen Kazası*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İzmir, 2005, s.80.

sık toplansa da, kaçakçılık suretiyle halk yeniden süratle yenilerini tedarik edebiliyordu. Bu yıllarda bir taraftan eşkiya çeteleriyle, diğer taraftan da ortaya çıkan yeni suç ve suçlu türleri ile şiddetli bir mücadeleye giren Cumhuriyet zabıtası, zaman zaman irticai sahalarda da farklı vakalarla çarpışmak durumunda kaldı."⁵⁶

Sertaç Solgun savına dayanak olarak Emniyet Genel Müdürlüğü (EGM) Arşivi belgeleri ve Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA) belgelerini göstermiştir. Solgun, Menemen Olayı'nın ülkenin iç güvenliğini sağlamaya yönelik adımlar açısından bir dönüm noktası olduğunu vurgulamıştır. Buradan hareketle asayişsizlik ortamının olaya etkisine bakmak gerekmektedir. Menemen Olayı'nı gerçekleştiren Derviş Mehmet ve beraberindekilerin olaydan önce dervişin bacanağı Ahmet'in Paşa Köydeki evinde silahlandıkları da Zabıt Ceridelerinde geçmektedir.⁵⁷ Bu bilgiler göz önüne alındığında Sertaç Solgun'un vurguladığı asayişsizlik ortamının irticai eylem planı içine girenler için müsait bir ortam oluşturduğu söylenebilir.

Buraya kadar verilen bilgilerden hareketle şunlar söylemek mümkündür. Bu başlık altında irdelenen, hatıratlar ve akademik veriler ışığında kaleme alınan çalışmalar isyanın irticai olduğunu belirtmiştir. Olayı anlatan akademik çalışmaların farkı ise Menemen Olayı'nı resmi kaynaklar ışığında ele almaları, olayın irticai isyan olduğunu belgelerle ortaya koymaları olmuştur. Bunun yanında, olayın çıkış nedenleri irtica savındaki birçok çalışmada ortak sebepler çerçevesinde değerlendirilmiştir. Öte yandan olayın irticai bir ayaklanma olmayıp, bizzat devlet tarafından tertip edilmiş olduğunu ileri süren görüşler de vardır. Bu kişilere göre olay, özellikle tarikatlara yönelik olarak, devlet tarafından düzenlenen açık ve planlı bir provokasyondur.

2.2. Menemen Olayı'nı Provokasyon Olarak Değerlendiren Çalışmaların Analizi

Komple teorisine göre olayı değerlendiren yazarların büyük çoğunluğunda ortak olan görüş, olayın Nakşibendi Tarikatını ortadan kaldırmak için planlandığına dikkat çekilmesidir. Komple iddiasında bulunan yazarlardan biri Necip Fazıl Kısakürek'tir. Kısakürek, "*Son Devrin Din Mazlumları*" eserinde olayın hükümet tarafından düzenlendiğini şu cümlelerle ileri sürmüştür; "*Evet bütün şahsiyetli Müslümanları, bilhassa Nakşibendi tarikatı büyüklerini ortadan kaldırmak için hükümetçe düzenlenen Menemen Vakası, tertiplerin en vicdansızını teşkil eder.*" Kısakürek devamında Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın Menemen'de başarılı olması ve Şeyh Esad Erbili'nin müritlerinin sayıca fazla olmasının da komple üzerinde etkili olduğunu vurgulamıştır. Kısakürek'e göre, bu durum iktidarı rahatsız etmiştir.⁵⁸ Ancak Necip Fazıl Kısakürek ortaya attığı iddialarına herhangi bir dayanak göstermemiştir. Dolayısıyla olayın "*Nakşibendi büyüklerini*" ortadan kaldırmak için tasarlandığı değerlendirilmesi, yazarın öznel yorumu

56 Sertaç Solgun, Menemen Olayı Sonrasında İkinci Dünya Savaşı'na Türkiye'nin İç Güvenliği, (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi), İstanbul Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul, 2010, ss.10-31.

57 TBMM Zabıt Ceridesi, 3. Dönem, 25. Cilt, 25. Birleşim, s.74.

58 Necip Fazıl, Kısakürek, *Son Devrin Din Mazlumları*, Büyük Doğu Yayınları, İstanbul, 2004, s.137.; Öz, a.g.m., s.434.

olmaktan öteye gidememiştir. Provokasyon görüşünde olan bir diğer yazar Mustafa Müftüoğlu'dur. Yazar, "*Yakın Tarihimizden Bir Olay Menemen Vakası*" adlı kitabında olayı komplo teorisine göre değerlendirmiştir. Müftüoğlu iddialarının büyük bir kısmını Necip Fazıl'ın bahsedilen eserine dayandırmıştır.⁵⁹ Bu noktada her iki kaynak da komplo savına belge göstermemiş olduğundan, söz konusu iddiaların objektif ve doğru kabul edilmesi mümkün olamamaktadır.

Menemen Olayı'nı provokasyon olarak değerlendiren yazarların içinde, komplo iddiasında daha ısrarcı olan yazarlardan biri Mustafa İslamoğlu'dur. İslamoğlu "*Devrimlere Tepkiler ve Menemen Provokasyonu*" kitabında olayla ilgili şu ifadeleri kullanmıştır; "*Zaten esrarkeş olan din ile ilgisi bulunmayan bu zatlar bir komplo teorisinin eseridir. Amacı Şeyh Esat ve müritlerini yok etmektir. Hatta bu tasarı ile tarikatı Menemen Olayı'ndan iki ay evvel Bursa Ada Palas otelinde kurdukları çilingir sofralarında mimlemişlerdir.*"⁶⁰ Yazar bu cümlelerle isyanın planlı ve hükümet tarafından gerçekleştirilen bir komplo olduğunu ileri sürmüştür. Ancak İslamoğlu da ortaya attığı bu iddialara herhangi bir belge göstermemiştir. Mustafa İslamoğlu'nun ismi belirtilen kitabında diğer eserlerden farklı olarak değindiği noktalar da vardır. Bunlardan biri, olayı gerçekleştirenler için, "*para ve esrar karşılığı tutulmuşlardır*" iddiasıdır. İslamoğlu, bu iddiasına dayanak olarak, isyancıardan, Mehmet Emin'in "*hani bize para verilecekti ne iş?*" dediğini öne sürmüştür. İddianın doğruluğu değerlendirilecek olduğunda isyancıların esrarkeş oldukları tutarlıdır. Ancak isyancıardan Mehmet Emin'in yakalandıktan sonra böyle bir cümle kurduğuna dair ne İslamoğlu'nun eserinde ne de başka bir kaynakta hiçbir kanıt bulunamamıştır.

İslamoğlu'nun provokasyon değerlendirmesinde bir diğer savı, 24 Aralık 1930'da çıkan Yeni Asır Gazetesi'ndeki haberlerle ilgili olmuştur. İslamoğlu, haberde Derviş Mehmet ve beraberindekilerin Manisa'dan Menemen'e gelişinin ayrıntılı şekilde anlatıldığını iddia etmiştir. Bu kapsamda yazar, "*olay günü sokağa çıkma yasağı olduğu halde İstanbul Gazetesi olan Yeni Asır'ın muhabirleri bu ayrıntılı bilgileri nasıl öğrendi*" sorusunu sorarak olayın daha önceden bilindiği ve planlı olduğu imasını yapmıştır. Buradan hareketle 24 Aralık 1930'da Yeni Asır gazetesinde çıkan haberlere bakıldığında olayın yalnızca meydana geliş şeklinin anlatıldığı ortaya çıkmaktadır.⁶¹ Olayla ilgili ayrıntılı haberlerin ise 26 Aralık 1930'dan itibaren yapıldığı görülmektedir.⁶² Bunun

59 Mustafa Müftüoğlu, *Yakın Tarihimizden Bir Olay Menemen Vak'ası*, Risale Yayınları, 1.Baskı, İstanbul 1991.

60 Mustafa İslamoğlu, *Devrimlere Tepkiler ve Menemen Provokasyonu*, Denge Yayınları, 7.Baskı, İstanbul, 1998, ss.78-79.

61 Yeni Asır, "Menemen'de İrtica Hadisesi", 24 Kanun-i Evvel(Aralık)1930, Çarşamba, s.1. Bkz; EK 2.

62 Olayla ilgili ayrıntılar için gazetelerin belirtilen tarihlerdeki haberlerine bakılabilir. Yeni Asır, "Menemen'de Şehitler İhtifali, Menemen Halkının Olayla Alakası Yoktur", 25 Kanun-i Evvel(Aralık)1930, Perşembe, s.1.; Yeni Asır, "Menemen Hadisesi; Hidayet Bey Tahkikatı İdare Ediyor"26 Kanun-i Evvel(Aralık) 1930, s.1.; Yeni Asır, "Menemen İrtica Hadisesi Şumullü Değildir" 28 Kanun-i Evvel(Aralık) 1930 Pazar, s.1.; Yeni Asır "Dahiliye Vekili ve Fahrettin Paşa Menemen'de" 29 Kanun-i Evvel(Aralık) 1930 Pazartesi, s.1.; Yeni Asır, "Menemen İrticai Etrafında Bir Takrir"30 Kanun-i Evvel/Aralık 1930, s.1.; Yeni Asır, "İrtica Hadisesi'nin Tahkikatı, 31 Kanun-i Evvel(Aralık)1930 Çarşamba, s.1.; Yeni Asır, "İrtica Tahkikatı", Kanun-i

yanında Yeni Asır Gazetesi yazarın belirttiği gibi İstanbul gazetesi olmayıp, İzmir gazetesi olduğundan belirtilen gün olaydan diğer gazetelere nazaran daha geniş bahsedilmesi mümkündür. İlaveten yazarın da belirttiği gibi olaydan sonra ilçenin çevre ilçe ve kazalarla bağlantısı kesilmiştir. Ancak akşam saatlerinde İzmir Vali Yardımcısı Saip Bey ve İzmir Savcı yardımcısı Fuat ve Cevdet Beyler ilçeye gelmiş ve ilçede sokağa çıkma yasağını kaldırılmıştır.⁶³ Bu noktada yazarın olayın önceden planlanmış olduğuna dair iddiaları çürümektedir.

İslamoğlu'nun bir diğer iddiası ise olay yerindeki subayların tutumuyla ilgilidir. Hatırlanacağı üzere, TBMM Zabıt Ceridelerinde olay başladığı sırada Derviş Mehmet ve yanındakilerin karşısına ilk olarak Jandarma yazıcısı Ali Efendi'nin çıktığı daha sonra ise Yüzbaşı Fahri geldiği belirtilmiştir. Yüzbaşı Fahri olayın büyüklüğü karşısında destek almak amacıyla buradan ayrılmıştı.⁶⁴ İslamoğlu, Yüzbaşı Fahri'nin müdahale etmek yerine gitmesinin olaydan önceden haberdar olmasından kaynaklandığını belirtmiştir. Buna karşın TBMM Zabıt Ceridelerinde, Yüzbaşı Fahri'nin destek almak için ayrılmasına kanıt olarak telefonla olaydan asker ve kuvvet istediği bilgisi kaydedilmiştir.⁶⁵ Ancak yazar, "*Bu subaya ne ceza verildiğini merak mı ediyorsunuz etmeyin, hiçbir şey yapılmamış sadece Menemen'den alınmış o kadar*" sözleriyle iddialarını sürdürmüştür. Yüzbaşının olay esnasındaki davranışı nedeniyle sonradan hiç ceza almamış olduğu da doğru değildir. Yüzbaşı Fahri olay nedeniyle, önce Sıkıyönetim Amiri Fahrettin Paşa tarafından bizzat sorgulanmıştır. Sonrasında görevden alınan ve tutuklanan⁶⁶ yüzbaşı, suçunun askeri olduğu gerekçesiyle 1.Kolordu Askeri Mahkemesi tarafından da yargılanmıştır.⁶⁷

İslamoğlu tarafından olayın danişıklı dövüş olduğuna dair bir başka iddia da isyancıların Manisa'dan ilk kaybolduğu günlerde Jandarma'ya yapılan ihbar üzerinedir. İslamoğlu'na göre, Derviş Mehmet'in yakınları bu durumu Jandarmaya bildirmiş, ancak jandarma bu ihbar üzerinde durmamıştır. TBMM Zabıt Ceridelerine göre isyancıların Manisa'da son bulunma tarihi, 6 Aralık 1930'da Tatlıcı Hüseyin'in evinde yola çıkmak için buldukları tarihtir.⁶⁸ Menemen Olayı 23 Aralık 1930 tarihinde gerçekleşmiş olduğundan aradaki sürede, İslamoğlu tarafından net tarihi verilmeyen bu ihbar ile ilgili ise şunlar söylenebilir. Eyüp Öz ismi geçen makalesinde yapmış olduğu sözlü tarih çalışmasından hareketle, kaybolduğu dönemde Mehdi'yi ihbar eden kişinin kardeşi veya amcası olan Ali Bedavaki olduğu bilgisini vermiştir.⁶⁹ Yine Hâkimiyet-i Milliye gazetesinde de, Derviş Mehmet'in ve yanındakilerin kaybının yalnızca Bedevi Ali tarafından Jandarmaya müracaat edilerek haber verildiği yazılmıştır. Haberde, durumun Jandarma karakollarına bildirildiği ancak bu kaybın sebebinin zabıta tarafından meçhul bulunduğu anlaşılmış

Sani(Ocak)1931, ss.1-3.

63 Yeni Asır, 24 Kanun-i Evvel/Aralık 1930, s.1.

64 TBMM Zabıt Ceridesi, 3. Dönem 25. Cilt 25. Birleşim, s.75.

65 TBMM Zabıt Ceridesi, 3. Dönem 25. Cilt 25. Birleşim, s.76.

66 Ertem, a.g.m., s.104.

67 Serap Tabak, "Menemen Olayı'nın İzmir Basınındaki Yankıları", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Cilt 10, Sayı 1, 1995, s.327.

68 TBMM Zabıt Ceridesi, 3. Dönem 25. Cilt 25. Birleşim, s.74.

69 Öz, a.g.m., s.416.

olduğu da belirtilmiştir.⁷⁰ İslamoğlu'nun kast ettiği gibi jandarmanın ihbara müdahale etmemesi gibi bir durum söz konusu değildir. Dolayısıyla bu iddia da hükümetin olaydan haberdar olduğuna kanıt oluşturmamaktadır.

İslamoğlu ayrıca, olay yerine Yüzbaşı Fahri'den habersiz ve mermisiz olarak yanına aldığı askerlerle gelen Asteğmen Kubilya'nın komponun kurbanı olduğunu ifade etmiştir. Buradan hareketle Kubilya'nın neden olay yerine aceleyle gittiğini ele almak gerekmektedir. Kubilya yakın çevresinden alınan bilgilere göre, fevri bir kişidir. Hikmet Çetinkaya olayı araştırırken, Kubilya'nın eski eşi Vedide Hanım ile görüşmeler yapmıştır. Vedide Hanım Çetinkaya'ya; “*Kubilya çok sinirli, daha doğrusu atak bir kişiliğe sahipti, birden bire kızar sonra yumuşardı, inatçı bir kişiliğe sahipti kendi düşüncelerini sonuna kadar savunurdu*” şeklinde bilgi vermiştir.⁷¹ Ayrıca Eyüp Öz, Kubilya'nın aceleci davranma sebebinin, olaydan önce isyancılar hakkında edindiği bilgilerden kaynaklandığına dikkat çekmiştir. Buna göre; Manisa'da Derviş Mehmet ve beraberindekilerin esrarkeş olarak ün saldı ve sakal bıyık bırakmak suretiyle dikkatleri üzerine çekmiş oldukları haberi Menemen'e kadar gelmiştir.⁷² Öte yandan Zabıt Ceridelerinde olaydan birkaç gün önce bir askeri tatbikatın olduğu bilgisi mevcuttur. Asteğmen Kubilya eylemi duyduğu sırada acele hareket etmiş olduğundan, silahlardaki manevra mermilerini değiştirmeyi unutmamıştır. Mermilerin etki etmemesi üzerine de, Giritli Mehmet halkı ölümsüz olduğuna inandırarak cesaretlendirmiştir.⁷³ Bu doğrultuda Kubilya'nın davranışının nedenini net bir şekilde ortaya koymak zorlaşmaktadır. Ancak, İslamoğlu'nun “*Kubilya'a ağıt yakanlar Kubilya'yı şehit edenlerin ta kendisidir*” şeklinde ifade ettiği asteğmenin olay yerine bilerek gönderildiği ve hükümet tarafından kurban edildiği imasını da tutarsız kılmaktadır.

Bunlardan başka İslamoğlu, devlet tarafından Menemen halkına ceza verilmek için isyanın bilerek burada çıkartıldığını iddia etmiştir. İslamoğlu'na göre cezanın sebebi, ilçede belediye seçimini SCF'nin kazanmasıdır. Yazar bunu “*Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın acısını çıkarmak içindi*”⁷⁴ şeklinde ifade etmiştir. Bu nedenle halkın olaya katılmadığı halde olayda suçlu gösterilip cezaya tabi tutulduğunu savunmuştur. Bu noktada 1930 seçimlerinin sonuçları hatırlanacak olduğunda, SCF'nin yalnızca Ege Bölgesi'nden ve Menemen'den destek almadığı açıkça görülmektedir. Dolayısıyla iddia edildiği gibi böyle bir cezalandırılmanın tek bir ilçeye mal edilmesi tutarsızlık oluşturmaktadır. Konuyla ilgili Mustafa Kemal Paşa tarafından 28 Aralık tarihinde orduya gönderilen şu yazı da dikkat çekicidir; “*Türk zabıtının, mürteciler karşısındaki yüksek vazifesinin vatandaşlar tarafından yalnızca hürmetle karşılandığına şüphe yoktur. Menemen'deki ahaliden bazılarının hataları bütün milleti müteallim etmiştir.*”⁷⁵ Bu açıklamadan isyanın tüm ilçe halkına mal edilmediği anlaşılmaktadır. Bununla birlikte Emniyet Genel Müdürlüğü tarafından Polis Dergisi'nde yayınlanan belgede isyandan sonra yapılan soruşturmalarda sadece olaya karışanların ceza aldığı, ilçenin toplu halde bir cezaya maruz kalmadığı

70 Hakimiyet-i Milliye, “Manisa'da Sakal Salıverenler” 31 Kanun-i Evvel(Aralık)1930 Çarşamba, s. 1

71 Çetinkaya, a.g.e., ss.16-18.

72 Öz, a.g.e., s.60.

73 TBMM Zabıt Ceridesi, 3. Dönem 25. Cilt 25. Birleşim, s.76.

74 İslamoğlu, a.g.e., ss.80-85.

75 Menemen İrtica Hadisesi, Hariciye Vekaleti Yayınları, Ankara, 1931, ss.3-4

açıkça görülmektedir.⁷⁶ Tüm bunlar, İslamoğlu'nun ilçe için “cezalandırma” yapıldığı iddiasını çürütmektedir. Sonuç olarak yazar diğer iddiaları gibi bu savını da destekleyecek bir belge sunmadığından, iddialar yalnızca kişisel değerlendirmeler mahiyetinde olmuştur.

İslamoğlu'nun Menemen halkının cezalandırılması iddialarından hareketle isyanın neden Menemen'de patlak verdiği konusu ise ayrıca ele almak gerekmektedir. Bu detaya girilmesinin sebebi konuyla ilgili yine çelişkili değerlendirmelerle karşılaşılmasıdır. Diğer bir deyişle olayın kendisi gibi yeri hakkındaki görüşler de irtica ve komplo savında olan yazarlar tarafından farklı etkenler gösterilerek farklı şekillerde yorumlanmıştır. Komplo kanısında kabul gören sebeplerden ilki, İslamoğlu'nun da belirttiği gibi Menemen'in SCF'nin örgütlendiği güçlü yerlerden biri olması ve ilçede belediye seçimlerini bu partinin kazanmasıdır. Komplo iddiaları aşağıda ayrıntılarıyla değerlendirilecek olan Cevat Rifat Atilhan da tıpkı İslamoğlu gibi olayın hükümet tarafından bilerek burada çıkarıldığını savunmuştur. “*Menemen Olayı şu gizli amaçlarla organize edilmiştir; Ege bölgesinde “Serbest Fırka” mensuplarını sindirmek ve iktidardakilere serbest yaşama imkânları sağlamak.*”⁷⁷ Ancak yukarıda da ifade edildiği üzere, 1930 belediye seçimleri ülkenin birçok yerinde SCF tarafından kazanılmıştır. Bu durumda yazarların işaret ettiği gibi amaç muhalif partiyi destekleyen kesimi sindirmek ise yalnızca Ege Bölgesi'ndeki seçmenlerin buna tabii tutulmuş olması tutarsızdır.

Öte yandan, irtica görüşünde olan yazarlar yine SCF üzerinden yaptıkları değerlendirmelerde bambaşka sonuçlara varmaktadır. Örneğin İsmail Kurtoğlu bahsi geçen siyasi parti üzerinden olayı yorumlarken, “*Bu bölgedeki halkın CHF'ye karşılık SCF'yi desteklemesi bir kenarda sinmiş durumda olan tarikat mensuplarını umutlandırmış ve harekete geçmelerine neden olmuştur*”⁷⁸ ifadesini kullanmıştır. Yine Serap Tabak da “*Menemen Olayı'nın İzmir Basınındaki Yankıları*” adlı makalesinde Yeni Asır ve Hizmet gazetelerinde çıkan haberler üzerinden isyanın yeri hakkında değerlendirmelerde bulunmuştur. Tabak, gazetelerde irtica hadisesini çıkaranların Menemen'e kendileri için müsait bir ortam bulmak ümidiyle geldiklerinin, ancak burada ne halktan ne de hükümetten umdukları ilgiyi bulamadıklarının yazıldığını aktarmıştır.⁷⁹ Görüldüğü üzere olayın yeriyle ilgili yapılan bu değerlendirmeler birbirinin tam zıttı şeklindedir.

Tüm bunların yanında isyanın Menemen'de çıkma nedenlerini irdelerken ekonomik boyut üzerinde durmak faydalı olacaktır. Bu dönemde Menemen halkının büyük bir çoğunluğu tarımla geçimini sağlamıştır. Üzüm, tütün gibi tarım ürünlerinin önemli üretim merkezlerinden biri olan Menemen'de Dünya Ekonomik Buhranı'nın Türkiye tarımına olan olumsuz etkileri derinden hissedilmiştir. İlaveten süreç içinde olumsuz hava koşullarının tarımsal açıdan oluşturduğu sıkıntılar da yine halkı maddi külfet içine sokmuştur. Nilay Eyryce adı geçen tezinde isyandan kısa bir süre önce ilçenin ekonomik

76 Emniyet Genel Müdürlüğü, Araştırma, Planlama ve Koordinasyon Daire Başkanlığı, Cumhuriyet'in 75. Yıldönümünde Polis Arşiv Belgeleriyle Gerçekler, Emniyet Genel Müdürlüğü Polis Dergisi, Sayı 129, Ankara, 1998. s.53. Olayda cezaya çarptırılanların listesi EK-3'te verilmiştir.

77 Cevat Rifat Atilhan, *Menemen Hadisesi'nin İç Yüzü*, Akyurt Yayıncılık, İstanbul, 1968.,s.53.

78 Kurtoğlu, *a.g.t.*, s.33.

79 Tabak, “Menemen Olayı'nın İzmir Basınındaki Yankıları”, s.320.

açından yaşadığı sıkıntılardan şu şekilde bahsetmiştir. “Menemen’de yaşanan şiddetli soğuklar, zaman zaman bölgedeki tarım faaliyetlerini olumsuz etkilemekteydi. Örneğin; 1929 kışında soğuklar nedeniyle 8 bin dönüm arpa, 2500 dönüm bakla ve 10 bin dönüm bakla mahsulü zarar görmüş bulunmaktaydı.”⁸⁰Ekonominin mevcut durumu ve doğal şartların tarımsal faaliyetlere engel olması, tarımla uğraşan köylüyü güç durumda bırakmıştır. Sonuç olarak ekonomik bunalım da köylü kesimin muhalefetine neden olmuştur.

Konuyla ilgili belirtilen makalesinde Eyüp Öz ise, 1929 Ekonomik Krizinin beraberinde getirdiği fakirleşme, gayrimeşruluk, cinayet, aile içi şiddet, uyuşturucu kullanımı artması ve hatta dünyanın sonunun geldiği algısının halkı sağlıklı düşünme yetisinden uzaklaştırdığını savunmuştur. Devamında Öz, “Bu algı füzyonları, sonuçta bir mehdinin ortaya çıkışını tetikleyen ‘kaos’ algısını yeterince besliyor”⁸¹ şeklinde durumu ifade etmiştir. İlçenin seçilmesi için, Eyüp Öz’ün üzerinde durduğu bir diğer muhalefet nedeni ise altyapı hizmeti eksikliği ve belediyenin başarısızlığıdır. Yazar bu durumu;

“Bu noktada en hayati sorun, içme suyu idi. Sınırlı sayıdaki çeşmelerde, insan kuyruğunda beklemek gerçekten bezdiricidir. Özellikle çocukları etkileyen ve yaz aylarında derinleşen su krizi, ancak 1933’te çözülebilmiştir. İzmir’in başarısız belediyeçiliği Menemen’de de karşımıza çıkar. Yazın toz, kışın çamurla boğuşan kasaba sokakları, çöp yığınlarıyla hastalık yuvasıdır. Bataklıkların kurutulmaması, salgın hastalıklara yol açar. Şikâyetler karşısında sadece hakaret eden yerel idareciler değiştirilse de, yeniler eskileri aratmazdı. Ege’nin ortak bir sorundan bahsetmek gerekirse, o da ulaşımdır. Köylüler ürünlerini pazara taşıyacakları yollardan yoksunken, demiryollarına ağırlık verilmesine haklı olarak tepkiliydiler. Bayındırlık çalışmaları ve bataklıkların kurutulmasında bedenen çalışmaya zorlanmak ise, Türkiye’nin genel muhalefet nedeniydi.”⁸² şeklinde ifade etmiştir.

Bunların dışında Şerafettin Turan’a göre, isyan için Menemen ilçesinin seçilmesinin önemli sebebi ise küçük bir yerleşim yeri olmasıdır. Turan, bu durumu “halifeliğin geri geldiğini ve Cumhuriyet düzeninin sona erdiğini açıklamak için, İzmir ve Manisa gibi güvenlik güçlerinin hemen işe el koyabilecekleri büyük kentler değil, o yıllarda 4000 veya 5000 nüfuslu küçük bir kasaba seçilmiştir”⁸³ şeklinde aktarmıştır. İlâveten ayaklanmanın devletin batıya açılan penceresi kabul edilen İzmir’in ilçesinde çıkmasının, hükümete olan tepkinin boyutunu göstermesi açısından son derece etkileyici olacağı da ihtimaller dahilindedir. Tüm bu iddialar göz önünde bulundurulduğunda isyanın Menemen ilçesinde ortaya çıkmasının nedenlerini tek bir sebebe bağlamak mümkün olmadığı gibi doğru da değildir.

Komplo savındaki yazarlara tekrar dönülecek olduğunda karşılaşılan bir diğer yazar Cevat Rifat Atilhan’dır.⁸⁴ Atilhan, “Menemen Hadisesi’nin İç Yüzü” adlı eserinde olayı

80 Eyrice, a.g.t. s.52

81 Öz, a.g.m., s.431.

82 A.g.m., s.428.

83 Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi, Yeni Türkiye’nin Oluşumu, 1923-1938, 3.Kitap*, Bilgi Yayınları, Ankara, 1995, s.310.

84 Cevat Rifat Atilhan 1892 yılında Vefa’da doğmuştur. Babası Hasan Rifat Paşa Şam mutasarrıfı-

bilinçli olarak tertip edilmiş bir komplo olarak değerlendirmiştir. Yazarın ifadelerinin sadeleşmiş şekli şöyledir;

“20 Aralık 1930’da Siyono-anarşist Josef ve diğer akrobatlar, binlerce dönme, saf, cahil, ücretli ajanlarla birlikte “Nakşibendi” tarikatından Manisalı Derviş Mehmet’i de içlerine alıp köylere uğrayarak İzmir’e doğru yol alıyorlar. 23 Aralık’ta Menemen köyleri kısmen Derviş Mehmet’in hâkimiyeti altına giriyor. Olayları idrâk etmekten âciz, cahil ve ücretli ajanlar, Menemen’i geri almaya teşebbüs ettiklerinde, görevinden başka bir şey düşünmeyen Kubilay, farmason ve dönme ajanların ayaklandığı zümre tarafından üç dört jandarma eri ile birlikte feci bir şekilde öldürülüyor”⁸⁵

Atilhan olayda “Yahudi parmağının” olduğunu iddia etmiştir. Buna kanıt olarak da Yahudi asıllı Hayimoğlu Jozef’in olay anında orada bulunmasını ve Kubilay öldüğünde alkışlamasını göstermiştir. Atilhan devamında iddialarını daha da sertleştirmiş ve Şükrü Kaya ve İsmet İnönü’ye “Farmason üstadı”⁸⁶ yakıştırmalarını yapmıştır. Yazar, Kaya ve İnönü’nün hiç zaman kaybetmeden bölgeyi askeri çember içine aldıklarını, böylelikle yerel boyutta olan isyanın genel bir isyan olarak gösterildiğini belirtmiştir. Atilhan bu sayede büyük çapta tutuklamalara başladığını ifade etmiştir.⁸⁷ Ancak ortaya atılan bu iddianın geçerliliği sınılandığında durumun böyle olmadığı görülmektedir. Konuyla ilgili daha sonra yapılan araştırmalarda Menemen Olayı’nın bölgesel ve yüzeysel bir olay olmaktan daha öte, İstanbul’a varıncaya kadar muhtelif yerlerde çok sayıda

dır. Cevat Rifat Atilhan 1912 yılında dışişlerinden mezun olup ilk olarak Arnavutluk hareketına, daha sonra Birinci ve İkinci Balkan Savaşlarına katılmıştır. Edime muhasarasında esir düşerek iki sene süren Bulgaristan esareti sonucu İstanbul’a gelmiştir. Birinci Dünya Savaşı başlayınca Sina Cephesine geçmiş, gösterdiği başarılar sebebiyle Ordu Zat İşleri Müdürlüğü vazifesi ile ödüllendirilmiştir. Kendi deyimiyle gördüğü lüzum üzerine “ordumuzu arkadan kalleşçe vurmak isteyen Yahudi casusları dediği Simi Simon, Sara Aranson, Ara Aranson, Suzi liberan vb. yakalayarak” Merce Meydanında kurşuna dizdirmiştir. 1918’de Konya’da Mersinli Cemal ile Milli Cepheyi kurmuş, ilk milli mümessil olarak Sultan Vahdetin ile görüşmüştür. Görüşmenin ardından Ferit Paşa kabinesi tarafından idama çarptırılmış ancak idamına 2 Saat kala arkadaşı Mersinli Cemal’in kabineyi devirip Harbiye Nazırı olmasıyla idamdan kurtulmuş ve Mersinli’nin yaveri olmuştur. Bu sırada M. Kemal Samsun’a çıktığında Zonguldak’a geçmiş burada Fransızlarla çarpışmış, Kurtuluş Savaşı’nın ardından ise istifa ederek yazı işlerine girmiştir. Menemen Hadisesi’nin İç Yüzü kitabının giriş kısmında, kendisinden Amerika’da Orta Doğu’nun Hitler’i olarak bahsedildiği yazar Atilhan, 1952’de Malatya’da Ahmet Emin Yalman’a suikast girişimi sebebiyle 11 ay hapis yatmıştır. 1964’te İslam Devletleri Kongresi’nde İcra Komitesi Başkanı seçilmiş, 4 Şubat 1967’de vefat etmiştir. (Biyografi şeklinde Atilla Atilhan tarafından yazılmıştır.). Cevat Rifat Atilhan, *Menemen Hadisesi’nin İç Yüzü*, Akyurt Yayıncılık, İstanbul, 1968.,s. 22. Ayrıca bkz; Rifat N. Bali, “Cevat Rifat Atilhan I”, *Tarih ve Toplum*, C.30, Temmuz 1998, Sayı 17, ss.15-23.; Mustafa Murat Çay, “Milli Mücadele Döneminde Cevat Rifat Atilhan”, *Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2013, Sayı 10, ss.257-284.

85 Atilhan, *a.g.e.*, s.52.

86 Atilhan’a göre Farmasonluk veya Masonluk, İbrani ırkından olmayanlara mahsus bir Yahudi dinidir. Yine bunların, adetleri, rumuzları, ananeleri, ibadetleri ve her şeyleri İbrani’dir. Allahları Adonay, mahutları altın buzağı, itikatları batıl ve hareketleri tam manasıyla mürteccidir. Aynı zamanda Allahsızdırlar, Yahudi’dirlere, Beynelmillecidirlere ve Komünisttirler. Mustafa Murat Çay, *Cevat Rifat Atilhan, Askeri, Siyasi ve Fikri Yönleriyle*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi) Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bilim Dalı, Konya 2013, ss. 246-247.

87 Atilhan, *a.g.e.*, s.53.

kişiler tarafından desteklenmiş olduğu tespit edilmiştir.⁸⁸ İlaveten Bakanlar Kurulu, Menemen Olayı'nı "sosyal düzene karşı bir ayaklanma" niteliğinde değerlendirmiştir. Bu doğrultuda "Suçun Cumhuriyete karşı geniş kapsamlı bir düzene dayandığı hakkında kesin belgeler olduğu" gerekçesiyle 31 Aralık 1930'da, 1 Ocak 1931'den itibaren geçerli olmak üzere Menemen, Manisa ve Balıkesir merkez ilçelerinde bir ay süre ile sıkıyönetim ilanı hakkındaki tezkere kabul etmiştir.⁸⁹ Atilhan tarafından olayın kasten hükümet tarafından otoriteyi arttırmak için yapıldığına dair diğer iddialarının sadeleşmiş hali ise şu şekildedir;

*"Farz edelim ki bu istenilen ihtilâl, Ege bölgesini hâkimiyetine aldı. Fakat bir bölgenin halkı ile hükümete bitirici darbeyi vurmak mümkün değildir. Demek ki Nakşibendiler bilmeyerek siyon-anarşistlerin kötü amaçlarına aracı oldular ve İsmet İnönü ile diğer farmasonlara yıllarca iktidarda kalmak olanağını sundular. Fakat hiç olmazsa bu imkânı kendilerine sağlayan Jozef'i ve arkadaşlarını, idamdan kurtarmaları lazımken bu asaleti dahi göstermediler. Heyhat gidenlere!.."*⁹⁰

Atilhan'ın bu iddiasının doğruluğu sınıandığında ise yazarın belirttiğinin aksine Hayimoğlu Josef'in olaydan sonra cezalandırıldığı resmi belgelerde karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla kendisinin iddia ettiği gibi bu olayda Yahudi parmağının kanıtı olarak gördüğü Josef'in, hükümetçe kurban edilmiş olduğuna bir dayanak bulunmamaktadır.⁹¹ Bunun yanında Josef'in arkadaşları dediği kişilerin Yahudi Siyonist bağlantısına dair yazar tarafından bir kaynak sunulmadığı gibi, başka bir kaynaktan da hiçbir kanıt rastlanmamıştır. Ayrıca olayın Atilhan'ın, kendi deyimiyile İsmet İnönü ile diğer farmasonlara yıllarca iktidarda kalma imkânı sağladığı ve kurgu olduğu iddialarına bir kanıt bulunmamıştır. Buna karşın İsmet İnönü'nün 1 Ocak 1931'de Mecliste olayla ilgili gerçekleştirdiği konuşma ilgi çekicidir. Konuşmanın sadeleştirilmiş şekli şöyledir;

*"Arkadaşlar; böyle mevzuları incelerken, olumlu olumsuz etkilerle bağlantı kurmanın ne kadar dikkatli davranmayı gerektirdiğini bilirim. Ancak her koşulda konuya değinmeliyiz. Özellikle iktidarda olanların hem parti hem de hükümet itibarıyla, çalışmalarını eleştirmek için yapılanlar diğer bir kesime artık hükümetin yerinden kalkamayacak kadar zayıf olduğu kanaatini vermektedir. Ancak iktidarda olanlar devlet kuvvetleri zayıflıyor bazı aksaklıklar ve fesatlar çıkıyor diye eleştirilmeyecekler mi? Yaptıkları ve söyledikleri hatasız mı kabul edilecek? Böyle bir düşünce, şüphesiz, en az fesatçılar kadar zarar verecektir. Bu durumda mesele memleketin sosyal yapısında, iki kutupluluğun ortasını bulabilmektir.30 yıldır çözülemeyen mesele de budur."*⁹² İsmet İnönü'nün olayın ardından gerçekleştirdiği bu konuşma, bir nevi öz eleştiri mahiyetindedir. Bunun yanında, olaydan birtakım çıkarımlar yapmanın gerekliliğinin anlaşıldığını da göstermektedir.

88 Cumhuriyet, 31 Kanun-i Evvel/ Aralık 1930, s.1.

89 TBMM Zabıt Ceridesi, 3. Dönem 24. Cilt 17. Birleşim, s.9.

90 A.g.e, s.54.

91 Emniyet Genel Müdürlüğü, Polis Dergisi, a.g.m., s.53., Bkz; Ek-3.Menemen Mahkumları.

92 TBMM Zabıt Ceridesi, 3. Dönem 24. Cilt 17. Birleşim, ss.5-6.

Atilhan, sonraki cümlelerinde ise olayın oldubittiye getirilerek, cezalandırmaların haksız yapıldığını şu sözlerle ileri sürmektedir. “*Tamamı kısa zamanda otuz bine ulaşıyor, on iki saat gibi kısa bir süre içinde tutuklular bilinmeyen yerlere gönderilerek, kitleler halinde imha ediliyor.*”⁹³ Buna karşın olay nedeniyle tutuklananlar ile ilgili duruşmalar, 15 Ocak 1931’de Divan-ı Harp Mahkemesi’nde başlamıştır. Bu tarihe kadar yapılan tahkikatlar sonucunda savcı, Menemen Olayı’nı icra edenlerin Nakşibendi tarikatına mensup olanlar tarafından tahrik edildiklerini belirterek zanlıların Türk Ceza Kanunu’nun ilgili maddelerine göre yargılanmalarını istemiştir.⁹⁴ İlk muhakeme 24 Ocak 1931’de tamamlanmış ve 29 Ocak 1931 günü mahkeme, çoğu Giritli ve Rumeli göçmeni olan yüz beş sanıktan otuz yedi sanık hakkında ölüm ve kırk bir sanık hakkında da çeşitli hapis cezaları vermiştir.⁹⁵ Dolayısıyla yargılananların sayısı ve cezalandırılma şekilleri ele alındığında Atilhan’ın olaya karışanlar hakkında ortaya attığı kişi sayısı ve toplu imha iddiaları geçersiz sayılmaktadır.

Daha önce vurgulandığı üzere Atilhan tarafından Menemen Olayı’nın kurgulanma amacı, Ege bölgesinde “*Serbest Fırka*” mensuplarını sindirmek ve iktidardakilere serbest yaşama imkânları sağlamak olarak belirtilmişti. Bunun yanında Atilhan olayın organize edilmesinin diğer sebeplerini ise şöyle aktarmaktadır; “*Mareşal Fevzi Çakmak ‘Nakşibendi’ tarikatına mensup olduğundan, ihtilâl için bu tarikat mensuplarını kullanarak, mareşali askerlikten uzaklaştırmak veya baskı altına almak, yetiştirilecek olan genç nesillere dini ve din adamlarını kara kuvvet olarak tanımak ve dini muameleleri pasifleştirerek ortadan kaldırmak.*”⁹⁶ Bu iddiaya göre Mareşal Fevzi Çakmak’ın 1930 senesinde emekli edilmesi veya ordudan uzaklaştırılması gerekmektedir. Ancak Fevzi Çakmak, 1943’ten itibaren orduyu gençleştirme amacıyla yapılan düzenlemeler kapsamında “*Askerî ve Mülki Tekaiüt Yasası*” gereğince, 12 Ocak 1944’te yaş haddinden dolayı emekliye sevk edilmiştir.⁹⁷ Görüldüğü gibi Fevzi Çakmak, Menemen Olayından on dört sene sonra emekli olduğundan, Atilhan’ın kast ettiği şekilde devletin Fevzi Çakmak’ı askerlikten uzaklaştırmak adına bu tezgâhı ortaya koymuş olması tutarlı değildir. Bunun dışında yazar, bizzat Şükrü Kaya ile İsmet İnönü’yü hedef alan suçlamalarına da dayanak göstermemiştir. Sonuç olarak, Atilhan da olayı provokasyon olarak değerlendirmiştir. Ancak diğer yazarlardan farklı olarak olayın Nakşibendi Tarikatını kaldırmaktan ziyade otoriteyi kuvvetlendirmek için, Yahudi ajanlar ve hükümetçe tertip edildiğini savunmuştur.

Tüm bunlardan hareketle şu değerlendirmeleri yapmak mümkündür. İrtica ve provokasyon tartışmalarında her iki görüş için de yapılması gereken öncelikli olarak iddialara sunulan kaynakların mevcudiyeti ve geçerli olup olmadığıdır. Çalışmada eserler bu doğrultuda incelenmiş, isyanın devlet tarafından yapılan bir provokasyon olduğunu savunan yazarların neredeyse tamamının iddialarına kaynak göstermediği görülmüştür. Yine aynı iddialara gösterilen birtakım kaynakların ise dayandığı temellerin geçerliliği

93 Atilhan, *a.g.e.*, s.53.

94 Tabak, “Menemen Olayı’nın İzmir Basınındaki Yankıları”, s.324.

95 Aysal, *a.g.m.*, s.608.

96 Atilhan, aynı yer.

97 Yılmaz Öztuna, Ayvaz Gökdemir, *Türkiye’de Askeri Müdahaleler*; Tercüman Tesisleri, İstanbul, 1987, s.125., Ulus, “*Askerlik Kanunu Değişiyor*”, 13 Son Kanun(Ocak) 1944, Perşembe, s.1.-4.

sınanmış ve belgeler ışığında çürütülmüştür. Bu durum provokasyon iddialarının gerçeği yansıtmadığını ortaya çıkarmıştır.

Diğer taraftan, olayı irticai kabul eden akademik olmayan eserler içinde de hatıratlar ve kişisel değerlendirmeler üzerinden yapılan anlatımlar söz konusudur. Ancak irtica iddiasındaki yazarların bir kısmı tarafından belge olarak sunulan kaynaklar resmi belgelerle örtüşmektedir. Yine olayı irticai bir eylem olarak kabul eden akademik çalışmalarda da irtica savına yönelik arşiv belgeleri, resmi belgeler, gazete haberlerinin dayanak gösterilmesi söz konusu iddiaların geçerli nitelikte olduğunu kanıtlamaktadır.

Sonuç

Menemen Olayı'nı tek bir açıdan ele alarak farklı şekillerde değerlendirmek ve farklı sonuçlara varmak mümkündür. Ancak olay tarih metodolojisi çerçevesinde ele alındığında bu değerlendirmeleri yapmak doğru değildir. Menemen Olayı'na çok cepheli bir şekilde bakmak gerçekliğe ulaşmak konusunda metodolojik bir zorunluluktur. Bu noktada önemli olan olayı tek bir ölçekte değerlendirmek yerine olayın ortaya çıkmasında etkili olan tüm unsurların dikkatle ele alınmasıdır. Başka bir deyişle, Menemen Olayı'nı sadece irticadır; komplodur; eğitimsiz ve cahil halkın ne yaptığını bilmeden katıldığı bir harekettir, devlet tarafından tasarlanmış bir kurgudur, şeklinde yapılan değerlendirmeler eksik, akademik olmayan, yüzeysel ifadelerdir. Ayrıca bu olayı sadece resmi belgelerle ya da onları tamamen yok sayarak açıklamaya çalışmak yine tarih metodolojisi için kabul edilebilir değildir. Olayla ilgili her iddia ve belge ciddi bir şekilde ele alınmalı ve değerlendirilmelidir. Bu çalışmanın temel sorunsalı bu olmuştur.

23 Aralık 1930'da gerçekleşen Menemen Olayı, olayın meydana gelişi esnasında isyancıların kullandığı cümleler ve gerçekleşmiş olma durumunda duyurdukları hedefler itibariyle irticai bir isyan girişimidir. Bunun yanında, Menemen Olayı'nın gerçekleştiği evrede meydana gelen ekonomik sıkıntılar, toplumsal sorunlar, asayişsizlik gibi durumların da göz önüne alınması gerekmektedir. Bu zorunluluktan hareketle isyanı yalnızca irticai kısmı ele alınarak yorumlamanın, olayın sosyo-ekonomik etkenleri yok saymak mahiyetinde olduğu söylenebilir. 1929 Dünya Ekonomik Buhranının etkisiyle ülke ekonomisinde sıkıntılar görülmeye başlanmış, Ege Bölgesi gibi ekonomik sıkıntıları daha derinden yaşayan bölgelerde ise tepkiler daha belirgin ve sert olmuştur. Mevcut ekonomik sıkıntılarda sorumlular devlet yöneticileri olarak görülmüş, halk-devlet kopuşu gözle görülür hale gelmiştir.

Öte yandan Menemen Olayı'nın devletin bizzat tertip ettiği bir komplo olup olmadığı hakkında ise şunlar söylenebilir.1931 yılı başlarından itibaren devlet, sıkıyönetim idaresinin etkisiyle rejim ve ideolojide sertleşmiş, yaşanan gelişmeler mevcut iktidarı devrimlerin daha fazla benimsetilmesi düşüncesine itmiştir. Bu noktada olayın devlet tarafından hazırlandığı ve ülkede sıkı denetim sağlamak adına isyanın kurgulandığı düşünceleri doğmuşsa da mevcut devrim hareketlerinin önemli bir kısmının isyandan önceki son beş yıl içerisinde gerçekleştiği göz önüne alındığında, devletin

otoritesini arttırmak için böyle bir komploya gerek duyması tutarsızdır. Bununla birlikte olaydan sonraki dönemde sıkı denetim ve devlet kontrolünün hemen her alanda kendini göstermesinden hareketle, olayın Tek Parti Rejiminin sürdürülmesine sebep olduğu söylenebilir. Menemen Olayı'nı irticai bir eylem olarak kabul eden çalışmaların hemen hemen hepsinde de, devletin isyandan sonra basını kontrol altına aldığı ve çok partili hayata geçişi ertelediği belirtilmektedir.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

MSB Arşiv ve Askerî Daire Başkanlığı Arşivi, “Menemen Olayı Keşif Zabıt Varakası”, 23 Aralık 1930.

Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşivi,

Cumhuriyet, Aralık 1930, Ocak, Şubat 1931.

Hakimiyet-i Milliye, Aralık 1930, Ocak, Şubat 1931.

Yeni Asır Gazeteleri Aralık 1930, Ocak, Şubat 1931.

Resmi Yayınlar

TBMM Zabıt Ceridesi, 2. Dönem, 25. Cilt, 7. Birleşim.

TBMM Zabıt Ceridesi, 3. Dönem, 3. Cilt, 59. Birleşim.

TBMM Zabıt Ceridesi, 3. Dönem 24. Cilt 17. Birleşim.

TBMM Zabıt Ceridesi, 3. Dönem, 25. Cilt, 25. Birleşim.

Sürelî Yayınlar

Dergiler

Polis Özel Dergisi, “Cumhuriyet’in 75. Dönümünde Polis Arşiv Belgeleriyle Gerçekler”, Emniyet Genel Müdürlüğü Polis Dergisi, Sayı 129, Ankara, 1998.

Gazeteler

Hakimiyet-i Milliye, , “Manisa’da Sakal Salıverenler” 31 Kanun-i Evvel(Aralık)1930 Çarşamba, s. 1

Ulus, “Askerlik Kanunu Değişiyor “, 13 Son Kanun(Aralık) 1944, Perşembe, s.1.

Yeni Asır, “Menemen’de İrtica Hadisesi”, 24 Kanun-i Evvel(Aralık)1930, Çarşamba, s.1.

Yeni Asır, “Menemen’de Şehitler İhtifali, Menemen Halkının Olayla Alakası Yoktur”, 25 Kanun-i Evvel(Aralık)1930, Perşembe, s.1.

Yeni Asır, “Menemen Hadisesi; Hidayet Bey Tahkikatı İdare Ediyor”26 Kanun-i Evvel(Aralık) 1930, s.1.

Yeni Asır, “Menemen İrtica Hadisesi Şümüllü Değildir” 28 Kanun-i Evvel(Aralık) 1930 Pazar, s.1.

Yeni Asır “Dahiliye Vekili ve Fahrettin Paşa Menemen’de” 29 Kanun-i Evvel(Aralık) 1930 Pazartesi, s.1.

Yeni Asır, “Menemen İrticai Etrafında Bir Takrir”30 Kanun-i Evvel(Aralık) 1930, s.1

Yeni Asır, “İrtica Hadisesi’nin Tahkikatı, 31 Kanun-i Evvel(Aralık)1930 Çarşamba, s.1

Yeni Asır, “İrtica Tahkikatı”, Kanun-i Sani(Ocak)1931, ss.1-3.

Kitaplar, Araştırma Makaleleri, Sempozyum Bildirileri

Ağaoğlu, Ahmet Serbest Cumhuriyet Fırkası, İletişim Yayınları 3.B, İstanbul 2018.

Akşin, Sina, *Kısa Türkiye Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 19.Baskı, İstanbul, 2015.

Anıl, Yaşar Şahin, *Mahkeme Tutanaklarına Göre Menemen İrtica Olayı Davası*, Kastaş Yayınları, İstanbul, 2007.

Atatürk, Mustafa Kemal, *Nutuk*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay, İstanbul, 2018.

Atılhan, *Cevat Rifat, Menemen Hadisesinin İç Yüzü*, Akyurt Yayıncılık, İstanbul, 1968.

Aybars, Ergün, *İstiklal Mahkemeleri*, Doğan Kitap, İstanbul, 2018.

Aysal, Necdet, “Yönetmel Alanda Değişimler ve Devrim Hareketlerine Karşı Gerici Tepkiler “Serbest Cumhuriyet Fırkası –Menemen Olayı”, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, Sayı 44, Güz 2009, ss.581-625.

Bali, Rifat N., “Cevat Rifat Atılhan -I”, Tarih ve Toplum, C.30, Sayı 17, Temmuz 1998, ss.15-24.

Boratav, Korkut, *Türkiye’de Devletçilik*, İmge Kitabevi, 2.Baskı, Ankara, 2006.

Çay, Mustafa Murat, “Milli Mücadele Döneminde Cevat Rifat Atılhan”, Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, Sayı 10, 2013, ss.255-288.

Çetinkaya, Hikmet, *Menemen Olayı ve Tarikat Kampları*, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 2012.

Ertem, Barış, TBMM ve Divan-ı Harp Tutanaklarına Göre “Kubilya Olayı” Yalova Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı:3 /Ekim 2011 - Mart 2012, ss.99-116.

Goloğlu, Mahmut, *Devrimler ve Tepkileri (1924-1930)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2017.

İslamoğlu, Mustafa, *Devrimlere Tepkiler ve Menemen Provokasyonu*, Denge Yayınları, 7.Baskı, İstanbul, 1998.

Kili, Suna, *Atatürk Devrimi Bir Çağdaşlaşma Modeli*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1981.

Menemen İrtica Hadisesi, Hariciye Vekaleti Yayınları, Ankara, 1931.

Müftüoğlu, Mustafa, *Yakın Tarihimizden Bir Olay Menemen Vak'ası*, Risale Yayınları, İstanbul, 1991.

Okyar, Ali Fethi, *Serbest Cumhuriyet Fırkası Hatıraları*, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2017.

Öz, Eyüp, *Menemen Olayı ve Türkiye'de Mehdcilik*, 47 Numara Yayıncılık, İstanbul, 2007.

Öz, Eyüp, “Yasak Bir Hafızayla Yüzleşmek: Menemen Olayı İrtica mı, Komplo mu?” FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi, Sayı 5, 2015, ss.409-440.

Öztuna Yılmaz ve Gökdemir Ayvaz, *Türkiye'de Askeri Müdahaleler*, Tercüman Tesisleri, İstanbul 1987.

Tabak, Serap, “Menemen Olayı'nın İzmir Basınındaki Yankıları”, Tarih İncelemeleri Dergisi, Cilt 10, Sayı 1, 1995, ss.313-328.

Tabak, Serap, “Serbest Cumhuriyet Fırkası”, Türkler Ansiklopedisi, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, ss. 552-562.

Turan, Şerafettin, *Türk Devrim Tarihi 3.Kitap, Yeni Türkiye'nin Oluşumu, 1923-1938*, Bilgi Yayınları 3.Baskı, Ankara, 1995.

Turan, Şerafettin, *Türk Devrim Tarihi 2.Kitap, Ulusal Direnişten Türkiye Cumhuriyeti'ne*, Bilgi Yayınları 5.Baskı, Ankara, 2017.

Tunçay, Mete, *Türkiye'de Tek Parti Yönetiminin Kurulması(1923-1931)*, Doğan Ofset, Cem Yayınevi, 2.Baskı, İstanbul, 1989.

Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar (1924-1938), Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Resmi Yayınları, Seri No:8 Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1972.

Uyar, Hakkı *Türkiye'de Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi*, Boyut Yayıncılık, İstanbul, 2012.

Üstün, Kemal, *Menemen Olayı ve Kubilay*, Çağdaş Yayınları, 3.Baskı, İstanbul, 1981.

Yetkin, Çetin, *Serbest Cumhuriyet Fırkası Olayı*, Otopsi Yayınları, İstanbul, 2004.

Zürcher, Eric, Jan, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İletişim Yayıncılık, 34.Baskı, İstanbul, 2017.

Qasimov, Cavid, “Türkiye'deki İstiklâl Mahkemeleri ile İlgili Rus Araştırmacılarının Akademik Değerlendirmeleri, İstiklâl Mahkemeleri Uluslararası Sempozyumu -ATAM, (Çev., Aylin Yavuz Akengin) Adıyaman, Türkiye, 10 - 11 Aralık 2015, ss.1-13.

Tezler

Çay, Mustafa Murat, Cevat Rifat Atilhan-Askerî, Siyasî ve Fikrî Yönleriyle, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Atatürk ilkeleri ve İnkılap Tarihi Bilim Dalı, Konya, 2013.

Eyrice, Nilay, Tarih Eğitiminde Yerellik: 1922-1950 Döneminde Menemen Kazası, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İzmir, 2005.

Kurtoğlu, İsmail, Menemen Olayı, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir, 2000.

Solgun, Sertaç, Menemen Olayı Sonrasında İkinci Dünya Savaşı'na Türkiye'nin İç Güvenliği, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul, 2010.

Taşkın, Abdullah, Türk Siyasal Hayatında Menemen Olayı, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Hasan Kalyoncu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Gaziantep 2020.

Uzun, Hakan, Atatürk'ün Nutuk'unun İçerik Analizi,(Yayınlanmamış Doktora Tezi), Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara, 20

EK-2 Yeni Asır Gazetesi 24 Kanun-i Evvel(Aralık) 1930.

Yeni Asır
44 - GAZI BULVARI - İZMİR - 44
Mühür ve İmtizaat KİTAPÇIĞI
Başmühürü: İSMAIL HAKKI
Tevfik

ABONE ŞEARTI
Türkiye
Devam müddeti: İki 100
Üç 150
Beş 250
Yıllık 500
Dış ülkeler için 750
Telgraf adresi: Yeni Asır - İzmir

Çarşamba 24 KANUNUEVVEL 1930

Romada gördüklerim Pek yakında bekleyiniz

Başvekil yarın İstanbula gelmesi muhtemel

Millî müdafaa vekâletine Berlin sefiri Kemalettin Sami paşa geçecektir

Gazi Hazretlerinin bugün Edirne'den İstanbula avdetleri bekleniyor

Ankara 23 (Y.A.) - İsmet paşanın İstanbula avdetleri olan hareketleri ile ilgili haberler, bugün bir itibarın ve iki vatandaşın önüne serilmeye başlandı. Başvekil Kemalettin Sami paşanın İstanbula gelmesi muhtemel olduğu, Millî Müdafaa vekâletine Berlin sefiri Kemalettin Sami paşanın geçeceği haberi kuvvetlendi. İsmet paşanın İstanbula avdetleri bekleniyor.

Ankara 23 (Y.A.) - İsmet paşanın İstanbula avdetleri olan hareketleri ile ilgili haberler, bugün bir itibarın ve iki vatandaşın önüne serilmeye başlandı. Başvekil Kemalettin Sami paşanın İstanbula gelmesi muhtemel olduğu, Millî Müdafaa vekâletine Berlin sefiri Kemalettin Sami paşanın geçeceği haberi kuvvetlendi. İsmet paşanın İstanbula avdetleri bekleniyor.

Inkılâbın kuvveti

Koca Menemende bu hainlerin arkasına takılacak bir kişi çıkmazdır

İnkılâbın kuvveti Koca Menemende bu hainlerin arkasına takılacak bir kişi çıkmazdır. Menemende bir hâdiseye şahitlik edenler, bugün bir itibarın ve iki vatandaşın önüne serilmeye başlandı. Başvekil Kemalettin Sami paşanın İstanbula gelmesi muhtemel olduğu, Millî Müdafaa vekâletine Berlin sefiri Kemalettin Sami paşanın geçeceği haberi kuvvetlendi. İsmet paşanın İstanbula avdetleri bekleniyor.

Menemende irtica hâdisesi

Altı serseri hain Menemende halkı inkılâbın aziz eserlerine karşı tahrike tasaddi ettiler

Bir kaç saat içinde hainlerin başları ezildi

Şehitlere bugün büyük ihtifal yapılıyor

Menemende irtica hâdisesi. Altı serseri hain Menemende halkı inkılâbın aziz eserlerine karşı tahrike tasaddi ettiler. Bir kaç saat içinde hainlerin başları ezildi. Şehitlere bugün büyük ihtifal yapılıyor. Menemende bir hâdiseye şahitlik edenler, bugün bir itibarın ve iki vatandaşın önüne serilmeye başlandı. Başvekil Kemalettin Sami paşanın İstanbula gelmesi muhtemel olduğu, Millî Müdafaa vekâletine Berlin sefiri Kemalettin Sami paşanın geçeceği haberi kuvvetlendi. İsmet paşanın İstanbula avdetleri bekleniyor.

İsmail Hakkı Garbi Trakya

Türklerine para tevzi

İsmail Hakkı Garbi Trakya Türklerine para tevzi. İsmail Hakkı Garbi Trakya Türklerine para tevzi. İsmail Hakkı Garbi Trakya Türklerine para tevzi. İsmail Hakkı Garbi Trakya Türklerine para tevzi. İsmail Hakkı Garbi Trakya Türklerine para tevzi.

İstanbul'da grip

İnsanlar grip hastalığına yakalanıyor

İstanbul'da grip. İnsanlar grip hastalığına yakalanıyor. İstanbul'da grip. İnsanlar grip hastalığına yakalanıyor. İstanbul'da grip. İnsanlar grip hastalığına yakalanıyor.

Yunanistanda jüböl

Altay Atınadaalâka ile Avusturyalıların ziyareti

Yunanistanda jüböl. Altay Atınadaalâka ile Avusturyalıların ziyareti. Yunanistanda jüböl. Altay Atınadaalâka ile Avusturyalıların ziyareti. Yunanistanda jüböl. Altay Atınadaalâka ile Avusturyalıların ziyareti.

Selânikte maçlar

Beogradski, Nivalson ve Altay takımlarının ziyaretleri muhtemel görüldü

Selânikte maçlar. Beogradski, Nivalson ve Altay takımlarının ziyaretleri muhtemel görüldü. Selânikte maçlar. Beogradski, Nivalson ve Altay takımlarının ziyaretleri muhtemel görüldü.

